

AUGUSZTINOVICS MÁRIA–KÖLLŐ JÁNOS

Munkapiaci pálya és nyugdíj, 1970–2020

A cikk a keresőképes életpályaszakasz szerepét vizsgálja a nyugdíjas szakasz alakulásában, azaz a naptári időben tekintett munkaerő-piaci fejlemények hatását a nyugdíjakra. A hosszmetzeti szemléletű vizsgálat azokra a születési évjáratokra összpontosít, amelyek a következő másfél évtizedben érik el az öregségi nyugdíj korhatárát. Megkísérli ezen évjáratok munkapiaci pályáját felvázolni, nemek és iskolai végzettség szerinti bontásban. Foglalkoztatottságuk és kerestetük becslése elvezet nyugdíjjogosultságuk, valamint az általuk várható nyugdíj előszámításához. A keresztmetzeti adatok felhasználásából eredő bizonytalanságok miatt a következtetések igen tág határok között adják meg azoknak a számát, akiket a jelenlegi és törvénybe iktatott szabályok kizárnak a jogosultságból, illetve akik rendkívül alacsony nyugdíjra számíthatnak. Annyit azonban kellő biztonsággal valószínűsítünk, hogy ebbe a két csoportba több száz ezer ember tartozik, főként az alacsony iskolai végzettségűek köréből.*

Journal of Economics Literature (JEL) kód: J21, J26.

Cél és módszerek

Elemzésünk célja, hogy feltárjuk a keresőképes életpályaszakasz szerepét a nyugdíjaskori életpályaszakasz alakulásában, másként szólva a munkapiaci fejlemények hatását a nyugdíjakra.

Erre a munkára azért vállalkoztunk, mert meggyőződésünk, hogy mind a múlt, mind a közelebbi jövő nyugdíjazási problémáinak gyökerét a foglalkoztatási viszonyokban kell keresni. Ez nem magyar sajátosság, hanem – talán a skandináv országokat kivéve – összeurópai jelenség, és a demográfiai tényezőt hangsúlyozó, domináns áramlat mellett egyre inkább figyelmet kap a szakirodalomban is (Például *Green–Owen* [1995], *Esping-Andersen* [1996], *Ducatel–Burgelman* [1999], *Schmähl* [2000], *Augusztinovics* [2001]). Cikkünk azonban a hazai fejlemények tárgyalására szorítkozik.

Csak keresztmetzeti adatokkal rendelkezünk, de *szemléletünk hosszmetzeti*: az egymást követő születési évjáratok életpályáját és az életpályák között megfigyelhető kü-

* Kutatásunkat az OTKA T035373-as számú, Tipikus életpályák – Magyarország a rendszerváltozás után című pályázata támogatta. Hálás köszönettel tartozunk *Galla Viktóriának*, *Máté Leventének*, *Gyombolai Mártonnak* és sok más segítőnknek, akik az adatok felkutatásában, rendezésében és feldolgozásában részt vettek. Természetesen az esetleges hibákért csak a szerzők felelősek.

lönbségeket próbáljuk ábrázolni. Az évjáratok hatásai – Ryder [1965] úttörő tanulmányát hosszabb szünet után követve – az 1980-as években növekvő figyelmet kaptak, elsősorban az életkor–naptári idő–születési évjárat (az úgynevezett APC) modellekkel történt kísérletekben (Mason–Fienberg [1985], Boockmann–Steiner [2005]). Ezek a modellek az életkor (*age*), a naptári idő, azaz történelmi időszak (*period*) és a születési évjárat (*cohort*) által gyakorolt hatásokat igyekeztek szétválasztani, ami csak közvetett módszerekkel, identifikációs korlátok bevezetésével lehetséges, hiszen a három tényező közül bármelyik kettő egyértelműen meghatározza a harmadikat. Mi ebben a cikkben nem alkalmazzuk az APC eszköztárat, mert úgy találtuk, hogy az évjáratok hatásai – ha léteznek – csak elenyészően kicsik lehetnek a naptári (történelmi) idő hatásához képest, ami két számjegyű százalékkal befolyásolta egy-egy születési évjárat foglalkoztatását és bérértékét. Más, átfogó modell sem áll cikkünk háttérében, erőfeszítéseink alapvetően egyes társadalmi csoportok nyugdíjképeségének és a nyugdíjazáskor elérhető, induló öregségi nyugdíjának becslésére korlátozódnak.¹

A születési évjáratok szerinti számbavételben belül triviális követelményként megkülönböztetjük a férfiak és a nők életpályáit, hiszen minden számítás nélkül, előre is tudható, hogy ezek között jelentős a különbség. Ezen belül iskolai végzettség szerint vizsgálódunk tovább, mert ez a munkaerő-piaci pozíció legfontosabb meghatározója. Az iskolai végzettséget három (egy esetben négy) fokozattal jellemezzük: 1. alsófokú – vagyis a nyolc általánost, vagy annyit sem végzetek, 2. középfokú – a szakmunkások és érettségizettek (ahol szükséges és lehetséges, ezt a két kategóriát is megkülönböztetjük) és 3. felsőfokú – a diplomások, egyetemet, főiskolát végzetek. A rövidség kedvéért a születési év–nem–iskolázottság szerint képzett halmazokat csoportoknak fogjuk nevezni.

Terjedelmi korlátok miatt nem tudjuk részletesen, csoportról csoportra haladva, bemutatni a becslési eredményeket. Csupán az egyes dimenziókban bekövetkezett legfontosabb változások és az összkép bemutatására, valamint a fontosabb számítási módszerek ismertetésére törekszünk. Hasonló okból nem nevezzük meg minden esetben tételesen az egyes táblázatok és ábrák mögöttes adatainak, a szövegben előforduló számoknak a forrását, már csak azért sem, mert minden táblázatot és ábrát magunk készítettünk, és ehhez a legtöbb esetben több forrásból kombinált adatokat használtunk.²

Tényadatokkal a kutatás során 2005-ig rendelkezünk, előreszámításra pedig 2020-ig vállalkoztunk. Ezért azt a 15 évjáratot választottuk ki, amelyek tagjai ebben a 15 éves szakaszban töltik be hatvanadik életévüket, ami az előrehozott öregségi nyugdíj korhatára (jelenleg még csak a férfiaknak, de néhány éven belül már a nőknek is). Ezek az évjáratok 1945 és 1959 között születtek. Valójában csak ez a korhatárbetöltés teszi őket egy „korcsoporttá”, egyébként sokban különböznek. Az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva, javuló várható élettartam és növekvő iskolázottság jellemzi őket. A munkaerő-piaci megrázkódtatás is más-más életkorban érte az egyes évjáratokat: 1990-ben 31–45. évüket töltötték be, és ez a korkülönbség akkor nagyon sokat számított. 2005-ben pedig az 1945-ben született férfiak már elmehettek előrehozott öregségi nyugdíjba (a nők valamivel korábban), az 1959-ben születettek viszont még csak a 46. születésnapjukat sirathatták. Néhány esetben a náluk idősebbeket és fiatalabbakat is bemutatjuk az összehasonlítás érdekében, de történetünk lényegében ezekről az évjáratokról szól. Ahhoz, hogy

¹ Az életpályák becslése keresztmetszeti adatokból módszertani nehézségekkel jár. Ezeket és az ebből fakadó bizonytalanságot a cikkben röviden tárgyaljuk, és a következtetések megfogalmazásakor figyelembe vesszük.

² Legfontosabb forrásaink: KSH népszámlálásai, *Hablicsek* [2003], KSH munkaerő-felvételei, KSH bértarifa-felvételei, ONYF járulékfizetői adatbázisa, a Nyufig nyugdíjasállomány-adatbázisa, a Társadalombiztosítási, illetve később a Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság statisztikai jelentései, illetve évkönyvei.

várható induló nyugdíjukat megbecsüljük, életpályájuk múltbeli részét is rekonstruálnunk kell, ezért évtizedekre vissza kell nyúlnunk a múltba is.

Mind a béreket, mind a nyugdíjakat a *mindenkori országos átlagkereset* hányadában vagy százalékában fejezzük ki. Így eltekinthetünk a bérdinamika és az infláció hosszú távú trendjeinek folytonos követésétől és előrejelzésétől, aminek tárgyunk szempontjából nem lenne jelentősége. A *relatív bér* és *relatív nyugdíj* kifejezések a továbbiakban erre utalnak.

A nyugdíjjogosultság megszerzése érdekében járulékot fizetők számának becslését – kutatásunk tárgyával összhangban – a *munkából eredő jövedelmek* járulékfizetőire korlátozzuk. Természetesen idetartozik nemcsak az alkalmazottak, hanem az önfoglalkoztatók, egyéni vállalkozók és más, hasonló kategóriák jogszerzése is. Nem vesszük viszont figyelembe az állam által a transzferjövedelmek (például munkanélküli-segély) után fizetett járulékot, bár az életpálya során szerzett szolgálati évek becslésénél a nappali felsőoktatás és a gyes–gyed–gyet évei alatt szerzett szolgálati időt beszámítjuk. A járulék mértékével és pénzbeli nagyságával egyébként sem foglalkozunk, a járulékfizető tevékenységet kizárólag a nyugdíjba vonuláskor beszámítható *szolgálati évek* és *relatív kereset* szempontjából tárgyaljuk.

Figyelmünket a következő másfél évtizedben megállapítandó, új, *induló öregségi nyugdíjakra* fordítjuk. A már megállapított öregségi nyugdíjak további sorsát nem követjük, mert a mindenkori nyugdíjemelés (indexelés) mértéke már nem az egyén munkapiaci teljesítményétől függ. Ezzel kapcsolatban csupán néhány megjegyzést teszünk majd, amikor ezt az új nyugdíjak színvonalának megítélése szükségessé teszi. A rokkantsággal is csak annyiban foglalkozunk, amennyiben a rokkantnyugdíjazás beszűkíti az öregségi nyugdíjazás lehetőségét, és nagymértékben befolyásolja annak életkori profilját.

A felsorolt korlátozásokból következik, hogy nem a nyugdíjrendszer egészét tárgyaljuk. Eredményeink *nem alkalmasak* a Nyugdíjbiztosítási Alap aggregált pénzügyi helyzetének felvázolására, ezt nem is tekintettük célunknak. Nem az Alap, hanem a biztosítottak és az új nyugdíjasok múltbeli és várható helyzetét, a fenti értelmezés szerinti társadalmi csoportok életpályáján felismerhető különbségeket kívánjuk vizsgálni.

A cikk következő részében áttekintjük a foglalkoztatásra, a keresetekre és a jogszerzési valószínűségekre (jogszerző–foglalkoztatott arányra) vonatkozó legfontosabb eredményeket, és itt tárgyaljuk a nyugdíjjogosultság előreszámításának az adatok keresztmetszeti jellegéből adódó korlátait. Majd a munkapiaci változásoknak a nyugdíjazásra, a nyugdíjra jogosultak és nem jogosultak közötti arányokra, a nyugdíjak színvonalára gyakorolt hatását próbáljuk megbecsülni, és rámutatunk a nyugdíjrendszer néhány, folyamatban lévő, illetve törvény szerint változó vonására, amelyek szintén hatást gyakorolnak az induló nyugdíjak színvonalára. Mindkét részben ismertetjük az előreszámítás során alkalmazott fontosabb feltevéseket. Végül rövid összefoglalással és néhány következtetéssel zárunk.

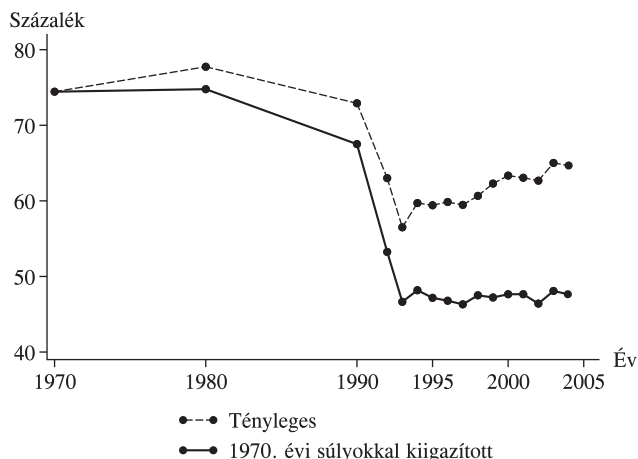
Foglalkoztatás, bérek és nyugdíjjogszerzés

Foglalkoztatás

A magyar népesség *foglalkoztatási rátája* a politikai rendszerváltást követően alig három év alatt közel 20 százalékpontot zuhanva, 1993-ban érte el történelmi mélypontját. A példátlan mértékű csökkenést részleges – és cikkünk tárgya szempontjából látszólagos – regenerálódás követte, mint azt az *1. ábra* szaggatott vonallal jelölt görbéje mutatja a 25–64 éves népességre.

1. ábra

A 25–64 éves népesség foglalkoztatási rátája a megfigyelt és konstans iskolázottsági súlyokkal kiigazított értékek (százalék)

Makrogazdasági szempontból – és egy felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben – mind-egy, hogy az aggregált foglalkoztatási ráta mitől javul, a lényeg az, hogy többen dolgoznak és fizetnek be a nyugdíjkasszába. A meghatározott végzettségű, meghatározott nemű, korú egyének és csoportok várható nyugdíja szempontjából azonban számít, hogy a növekedés pontosan miből adódik. Az aggregált foglalkoztatási ráta az 1993. évi mélypontról (amikor a 25–64 éves népesség 56,5 százaléka dolgozott) 2004-ig 64,8 százalékra emelkedett ugyan, de úgy, hogy közben sem a képzetlen, sem a képzett népesség foglalkoztatási esélyei nem javultak érdemben, az emelkedés szinte teljes egészében összetételváltozásból (elsősorban a 0–8 osztályt végzettek aránycsökkenéséből, kisebb részben a diplomások aránynövekedéséből) adódott. Erre mutat rá az 1. ábra folytonos vonallal jelölt görbéje, ami az 1970. évi iskolázottsági súlyokkal kiigazított ráta időbeli alakulását mutatja. A megfigyelt és a kiigazított ráták közötti különbség a súlyok változásából adódik. Látható, hogy az aggregált foglalkoztatás 1993-at követő javulása majdnem teljes mértékben az összetétel-változásnak köszönhető, az egyes iskolázottsági csoportok foglalkoztatási rátáinak átlaga (ennek alakulását ragadja meg a kiigazított érték) nem javult érzékelhető mértékben.

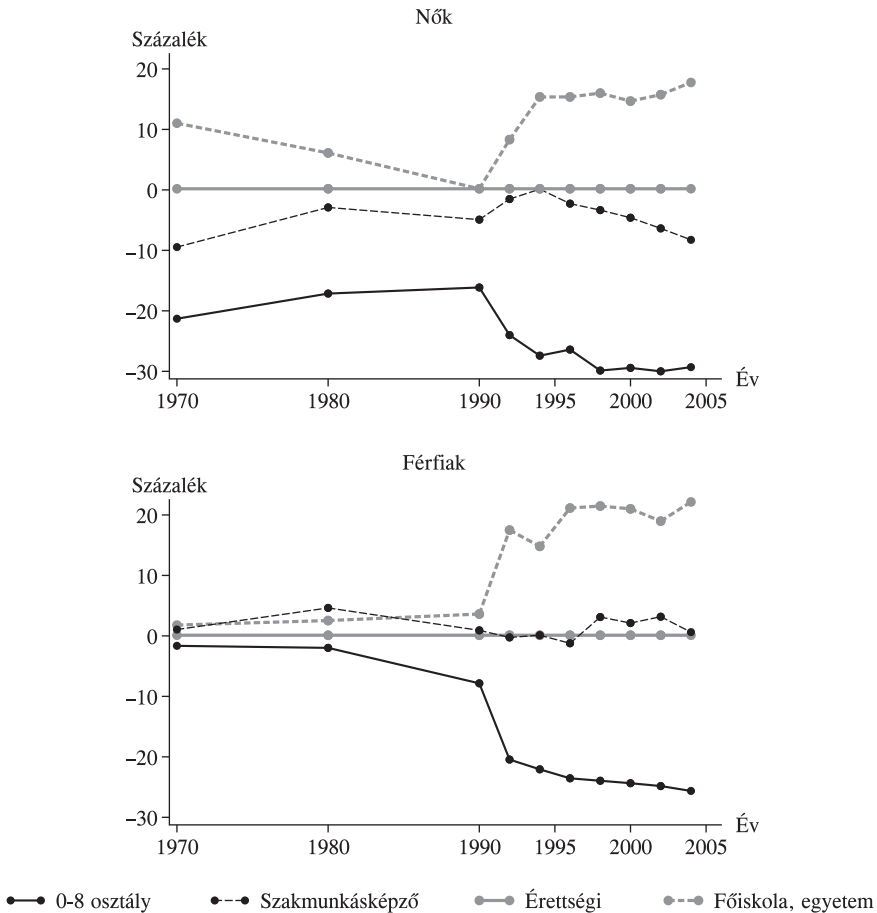
Az iskolázottságspecifikus foglalkoztatási ráták átlagának stabilizálódása mögött a kilencvenes évek második felétől kezdődően már viszonylag szerény belső mozgások húzódtak meg, mint azt a 2. ábra mutatja.³ Tovább romlott a 0–8 osztályt végzettek, valamint a szakmunkás végzettségű nők relatív foglalkoztatása, és tovább javult a diplomásoké.

A foglalkoztatási korprofilok az időben egymással nagyjából párhuzamosan tolódtak el. A foglalkoztatás a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a már nyugdíjas népesség körében csökkent a legnagyobb mértékben, 1998 után pedig – az öregségnyugdíj-korhatár emelésének megkezdése után – a korhatár előtt álló, iskolázottabb csoportoknál emelkedett a leggyorsabban. Azt, hogy az egyes kohorszok hogyan haladtak az eltolódó keresztmetszeti foglalkoztatási korprofilok változó terében, a leg-erősebben érintett csoport, az általános iskolát vagy azt sem végzett férfiak példáján mutatjuk be (3. ábra).

³ Itt négy iskolázottsági fokozatot (alsó, szakmunkás, közép, felső) különböztetünk meg.

2. ábra

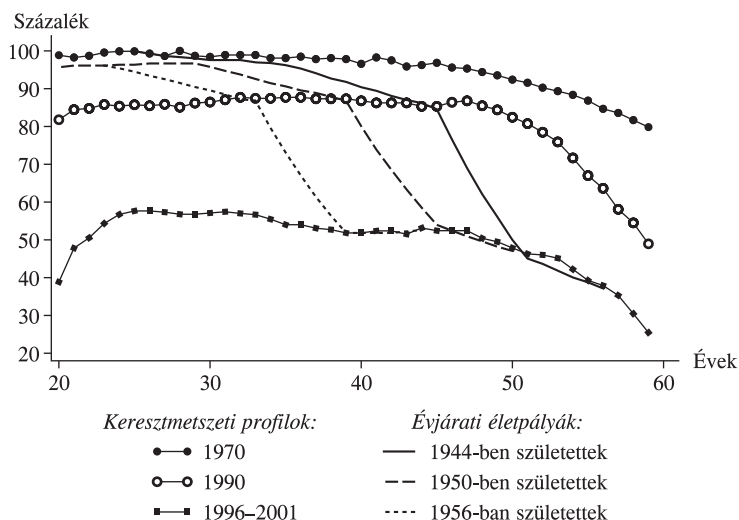
A foglalkoztatás valószínűsége az érettségizettekhez képest az életkor hatásának kiszűrése után*

* Az adatok a 25–64 éves népességre vonatkoznak, és azt mutatják, hány százalékkal volt nagyobb vagy kisebb a foglalkoztatás valószínűsége az adott iskolázottsági kategóriában, *mint az érettségizettknél*, azonos életkor esetén. 1970 és 1990 között a diplomás nőknél látható csökkenés *relatív*: nem az ő foglalkoztatottságuk csökkent, hanem a viszonyítási alapul szolgáló érettségizettké növekedett jelentős mértékben. A becslés olyan probit modellel készült, amelynek jobb oldalán az életkor, az életkor négyzete és a három iskolázottsági dummy változó állt. 1992 előtt a népszámlálások 2 százalékos mintáit használtuk, 1992-től a munkaerő-felvételek október–decemberi hullámaikat.

A 3. ábrán az 1944-ben, 1950-ben és 1956-ban született kohorszok mozgását látjuk a naptári időben, 1970 és 2001 között, a vízszintes tengelyen életkoruk szerint előre haladva. Látható, hogy a keresztmetszeti profil 1970 és 1990 között kissé, a nyugdíjkorhatár előtti korévekben erőteljesen lejjebb tolódott, 1990 és 1996 között viszont drámai mértékben süllyedt, majd megállapodott a rendszerváltás éveiben kialakult, rendkívül alacsony szinten. A három ábrázolt kohorsz egymással párhuzamos pályákon mozgott, a pálya lényegében csak életkoruk miatt tolódott el, ami arra utal, hogy a *kohorszhatások* – a három bemutatott születési évjárat eltérő mérete ellenére – *jelentéktelenek voltak a naptári idő hatásához képest*.

3. ábra
Foglalkoztatási görbék
(a 0–8 osztályt végzett férfiak évjáratainak mozgása a keresztmetszeti profilokon)

Bérek

A relatív bérek változásainak bemutatásához 1986 óta rendelkezünk megbízható és időben állandó tartalmú egyéni adatokkal, amivel meg is elégedhetünk, mert a nyugdíjrendszer is csak 1988-tól veszi figyelembe a keresetet az induló nyugdíj kiszámításához. Mint a 4. ábrán bemutatott idősorok jelzik, a 0–8 osztályt végzettek kereseti hátránya 1998-ig a férfiak és a nők esetében is megduplázódott az 1986. évi „utolsó munkapiaci békeévhez” viszonyítva. Ezt követően átmenetileg csökkent az általános iskolát végzettek lemaradása, de 2002 után ismét nyílni kezdett a kereseti olló, és az utolsó megfigyelt év adatai már ismét 0,415, illetve 0,377 logaritmusponos (34, illetve 31 százalékos) hátrányt jeleztek az azonos korú érettségizettekhez képest.⁴ A szakmunkás oklevél fokozatosan értékét veszítette, az 1986-ban még csak 10 százalékos körüli kereseti hátrány (az érettségizettekhez képest) 26, illetve 35 százalékosra nőtt. A diplomások relatív keresete folyamatosan nőtt, amiben az ezredforduló után a közalkalmazotti béremelések is komoly szerepet játszottak.

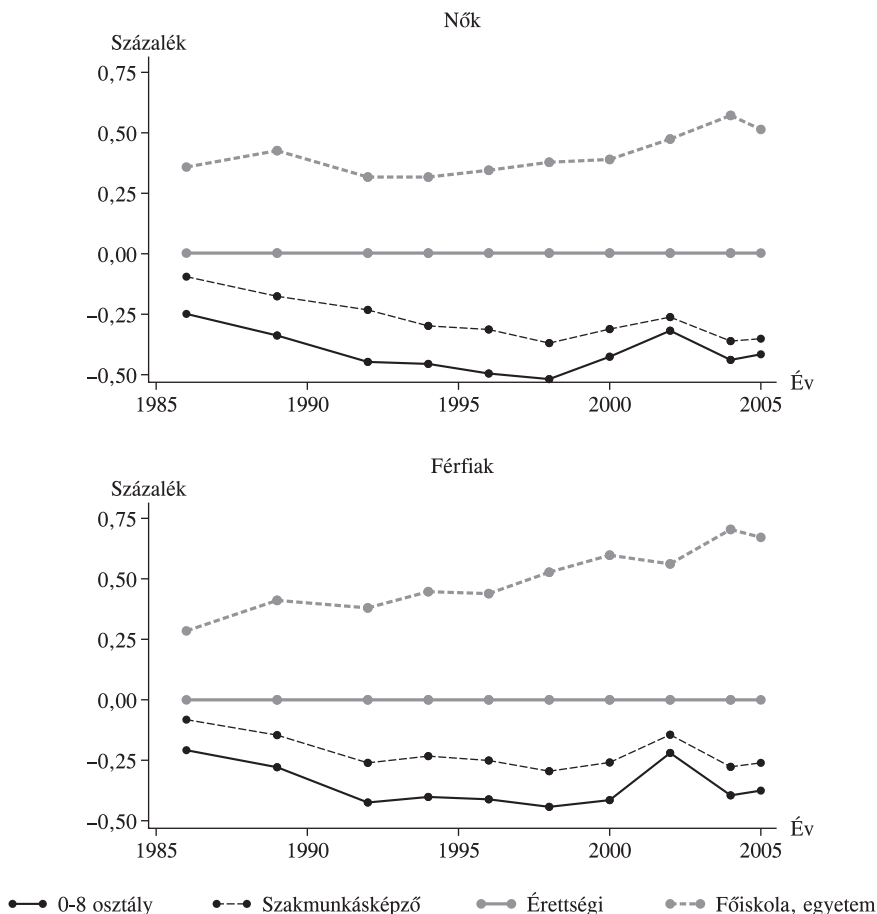
Az állami beavatkozás nemcsak a diplomásoknál, hanem a legalacsonyabb bérek tartományában is erőteljesen befolyásolta a kereseti arányokat. A teljes bérelőslás mentén vizsgálódva (a kvantilisokra vonatkozó regresszióval vagy más módszerrel is), megmutatható, hogy a képzetlen munka 1998 utáni (a 4. ábrán lineáris regresszióval becsült) felértékelődése valójában csak abban a kereseti tartományban ment végbe, ahol a minimálbér-szabályozás közvetlenül hatott.

A foglalkoztatási korprofilokkal ellentétben a kereseti korprofilok nagymértékben megváltoztak, különösen a diplomások esetében. A rendszerváltást követő technológiai átalakulás példátlan mértékben leértékelt az idősebb korosztályoknak az egyetemeken és a munkahelyen gyűjtött emberi tőkéjét, mint azt néhány korábbi tanulmány (Kézdí–Köllő [2000], Kézdí [2002]) részletesen bemutatta. Hely hiányában itt is csak a legerősebben

⁴ A félig logaritmusos regressziós egyenletből származó együtthatókat β -val jelölve a százalékos bérhátrány mértéke e^β .

4 ábra

Iskolázottság szerinti havi bruttó kereseti különbségek az érettségizettekhez képest az életkor hatásának kiszűrése után (logaritmuspontban)*

* Az adatok azt mutatják, hány százalékkal volt nagyobb vagy kisebb a bruttó havi kereset az adott iskolázottsági kategóriában, mint az érettségizetteknél, azonos életkor esetén. A becslés olyan lineáris regressziós modellel készült, amelynek bal oldalán a kereset logaritmusa, jobb oldalán az életkor, az életkor négyzete és a három iskolázottsági dummy változó állt. *Népesség:* költségvetési alkalmazottak és a húsz főnél (1986–1995), tíz főnél (1996–1999) és öt főnél (2000–) több dolgozót foglalkoztató vállalatok dolgozói.

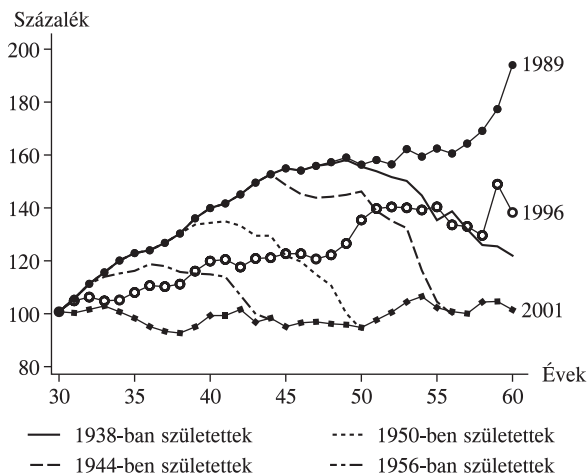
Források: KSH bértarifa-felvételek 1986–2005.

érintett csoport, a diplomás férfiak esetében mutatjuk be a változó keresztmetszeti profilok közötti mozgást. A 5. ábrán látható, hogy 2001-re gyakorlatilag megszűntek a diplomások korosztályai közötti kereseti különbségek. Ez – mint az életpálya mentén haladva látható – *óriási kereseti veszteséget okozott az idősebb diplomások számára:* az 1944-ben született diplomás férfiak például hatvan százalékkal kerestek kevesebbet 2001-ben ahhoz képest, mint ha érvényben maradt volna a rendszerváltás előtti kereseti görbe. A változások a középiskolát végzeteknél lényegesen kisebbek, az érettségit nem szerzett csoportok esetében pedig elhanyagolható mértékűek voltak. Ebben az esetben is párhuzamosan futnak a pályák, ami arra utal, hogy *a naptáriidő-hatások itt is sokkal erősebben befolyásolták az évjáratok mozgását, mint az esetleges kohorszhatások.*

5. ábra

Relatív bérek

(diplomás férfiak, a kohorszok mozgása a keresztmetszeti profilokon,
30 évesek bére = 100 százalék)

Foglalkoztatás és jogszerzés

Statistikai szempontból a foglalkoztatás három részre osztható. Egy része legális: a munkát végzők adót és járulékot fizetnek – ők a jogszerzők (*fehérfoglalkoztatás*). (Ezt a csoportot fogjuk később tovább bontani a jogszerzés időtartama szerint.) Egy másik része vagy elkerüli az adó- és járulékfizetést, vagy legálisan adó- és járulékmentes (például az östermelés), de a munkavégzésről a kérdezettek beszámolnak a Statisztikai Hivatal kérdezőbiztosának (*szürkefoglalkoztatás*), míg a harmadik rész a tisztán statisztikai célú adatfelvételekben is rejtve marad (*feketefoglalkoztatás*). Ez a felosztás egyénekre és az egyének munkában töltött idejének megoszlására egyaránt vonatkozatható. Az adminisztratív nyilvántartásokban csak a jogszerző, fehérmunka jelenik meg, ez viszont a KSH munkaerő-felvételében egyéni szinten nem különböztethető meg a szürkemunkától. Csoportszinten azonban megbecsülhető a kizárólagosan szürkemunka részesedése a teljes munkamennyiségből egy adott időpontban, ha megállapítjuk a munkaerő-felvételben és az adminisztratív adatbázisokban mért foglalkoztatotti állomány *különbségét*. A feketefoglalkoztatás nagyságrendjére természetesen csak közvetett módszerekkel következtethetünk, de tanulmányunk szempontjából ennek szerencsére nincs is különösebb jelentősége, hiszen biztosan nem jár nyugdíjjogszerzéssel. *Célunk a KSH munkaerő-felvétel foglalkoztatási adatainak korrigálása a szürkemunka arányának figyelembevételével, hogy összefüggést teremthessünk a közismert foglalkoztatottsági ráta és az annál alacsonyabb („fehér”) jogszerzési arány között.*

A fehérfoglalkoztatást tehát az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóságnak (ONYF) bejelentett foglalkoztatással, a szürkét pedig a munkaerő-felvételben mért foglalkoztatásnak az ONYF-adat feletti többletével mérjük csoportszinten a 2001. évi adatok segítségével. Az ONYF jóvoltából részletes foglalkozási (négyjegyű FEOR) bontásban ismerjük az úgynevezett valódi jogszerzők számát – azokét, akikről az év során akár csak egy nap járulékköteles munkaviszonyt jelentettek a nyugdíjbiztosítónak. Ez áramlás típusú adat (nevezzük *N-nek*), ami önmagában nem vethető össze a munkaerő-felvételnek a foglalkoztatotti *állományra* vonatkozó pontszerű megfigyelésével. A jogszerzők éves

átlagos állományának nagysága (J) azonban megbecsülhető az év során átlagosan összegyűjtött szolgálati idő változójának (t) felhasználásával. Annak valószínűsége, hogy a vizsgált csoport egy tagja az év egy véletlenszerűen kiválasztott napján járulékköteles munkát végez, $p = t/365$ -tel egyenlő, és $J = pN$. A munkaerő-felvétel esetében az éves átlagos foglalkoztatotti állományt a négy negyedév megfigyeléseinek átlagaként számíthatjuk ki, figyelmünket a nem nyugdíjas (potenciális jogszerző) népességre korlátozva.⁵

Az 1. táblázatból látható, hogy becslésünk szerint 2001-ben a potenciális jogszerző foglalkoztatottak 90 százaléka volt ténylegesen jogszerző. Az itt közölthöz hasonló számítások 2001 utánra is minden évre elvégezhetők nem, életkor és foglalkozási csoport szerinti bontásban. Pontatlanul, de az iskolázottság szerinti arányszámok is megbecsülhetők, mert bár az ONYF regiszterében szereplők iskolázottsága nem ismert, de a foglalkozásuk igen. A különböző foglalkozások művelőinek iskolázottság szerinti megoszlását alapul véve (ami az 1993–2004-es munkaerő-felvételek több mint másfél millió megfigyelést tartalmazó összevont adatbázisából elég pontosan meghatározható) foglalkozásonként megbecsülhető, majd iskolázottság szerint összegezhető a különböző képzettségű járulékfizetők száma.

1. táblázat

Foglalkoztatás és nyugdíjjogszerzés 2001-ben

Megnevezés	Ezer fő
Foglalkoztatott az ILO–OECD-meghatározás szerint (éves átlagos állomány)	3834
Potenciális jogszerző foglalkoztatott (nem nyugdíjas foglalkoztatott, éves átlagos állomány)	3720
Tényleges jogszerző (becsült éves átlagos állomány, $J = pN$)	3352
Nem jogszerző, nem nyugdíjas foglalkoztatott (becsült éves átlagos állomány)	368
<i>Emlékeztető adatok</i>	
Alkalmazásban álló vagy szövetkezeti tag	3225
Alkalmi munkás, segítő családtag, nagyon változó munkaidőben otthon dolgozó	107
Önálló vagy társas vállalkozás tagja	388

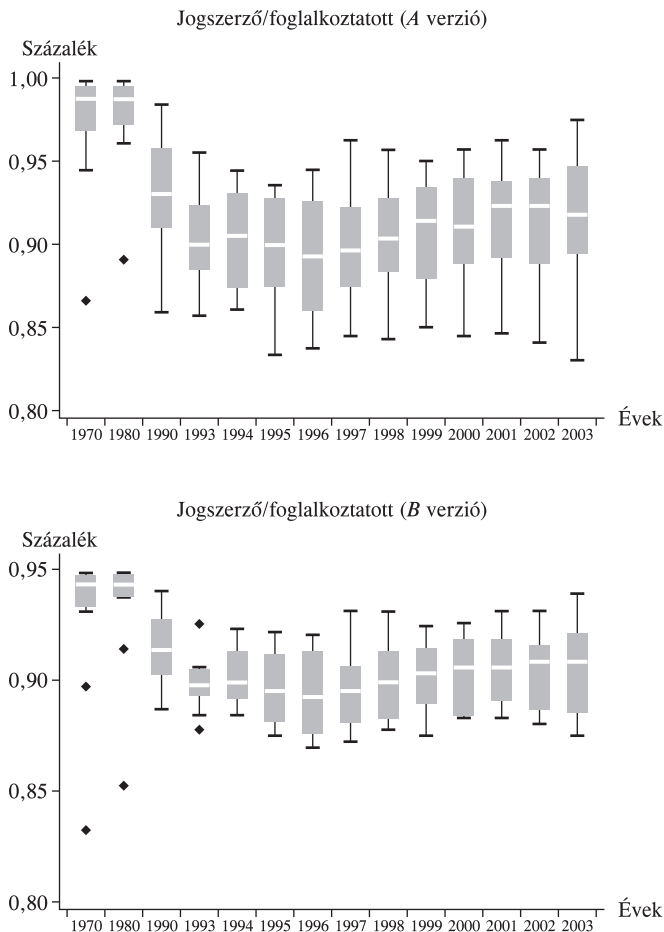
Az igazi probléma, hogy 2001 előtt semmilyen támpontunk sincs a járulékfizetési arány becsléséhez. Kerülő úton haladtunk, az 1. táblázat adatait felhasználva. Feltételeztük, hogy az alkalmi munkások, a segítő családtagok és a nagyon változó munkaidőben otthon dolgozók nem fizetnek járulékot. Ha őket kizárjuk, marad 3225 ezer alkalmazott (és szövetkezeti tag), valamint 388 ezer vállalkozó, vagyis összesen 3613 ezer lehetséges jogszerző. Látjuk viszont a táblázat felső részében, hogy a tényleges jogszerzők ($J = pN$) csupán 3352 ezren vannak, ami átlagosan 93 százalékot jelent. Ez az arány azonban bizonyára nem alkalmazható az alkalmazottakra és a vállalkozókra egyaránt. Két, szélsőnek tekinthető esetet vizsgáltunk meg. Az egyik esetben (A verzió) az alkalmazottak 100 százaléka járulékfizető, akkor 127 ezer fizető vállalkozó marad, ez körükben 33 százalék. A másik esetben (B verzió) az alkalmazottaknak is csak 95 százaléka fizet, akkor 288 ezer vállalkozó van a járulékfizetők között, vagyis a vállalkozók 74 százaléka. Ezt a két verziót használtuk arra, hogy a munkaerő-felvételekben, illetve a népszámlálásokban megfigyelt *foglalkoztatási viszony* alapján 2001 előtt becslést adjunk a jogszerzés valószínűségére.

Az eredményt a 6. ábra „doboz és bajusz” (*box-and-whiskers*) diagramjai mutatják.

⁵ Pontosabban fogalmazva tehát $J = pN$ az év egy véletlenszerűen kiválasztott napján éppen érvényes munkaviszonyok átlagos állományát jelenti, ami megfelel a munkaerő-felvétel adatának.

6. ábra

A nem nyugdíjas foglalkoztatottak közül nyugdíjjogosultságot szerzők becsült aránya

A dobozok közepén lévő vonás a mediánt, maga a doboz az 1. és a 3. kvartilis közötti eltérés nagyságát (interkvartilis-terjedelmet), a bajuszok vége a legmagasabb és a legalacsonyabb kapcsolódó értékeket, a pontok a szélsőséges értékeket mutatják (a szóródás a nemek, életkor és iskolázottság szerint képzett csoportok eltérő jogszerzési valószínűségéből adódik). Mindkét becslés 1996-ig a jogszerző *fehér*munka erőteljesen csökkenő, majd enyhén növekvő arányát jelzi a munkaerő-felvételekben szereplő, *fehér-* és *szürke*foglalkoztatottak együtteséhez képest.

A foglalkoztatottság és a bérek előreszámítása

A vizsgált évjáratok múltbeli munkaerő-piaci pályája pontatlanul, súlyos kompromisszumok árán úgy-ahogy rekonstruálható, jövőbeli pályájukkal kapcsolatban azonban még csak sejtéseink sincsenek. A legjobb, amit ilyen helyzetben tenni lehet, ha kifejezetten optimista forgatókönyvet tételezünk fel. Kiindulópontunk a *nemzeti fejlesztési terv 2006*

nyarán érvényes változata, ami 2010-re 57 százalékos női, valamint 69 százalékos férfi *foglalkoztatási rátát* tűzött ki célul a 15–64 éves népességben, ezen belül 37 százalékot az 55–64 éves népesség egészében.

Első lépésben egységes, 37 százalékos rátát tételezünk fel az 55–64 éves férfiakra és nőkre. (Ez a feltevés összhangban van a két nem foglalkoztatási rátáinak 1998 és 2004 között lezajlott tényleges közeledésével a megfelelő korcsoportban.)

Második lépésben felbontottuk a célokat a 15–54 és 55–64 évesekre vonatkozó rész-célkitűzésekre, figyelembe véve a megfelelő korcsoportok nagyságát 2010-ben. *Hablicsek* [2003] szerint 2010-ben a 15–64 éves nők 20,9 százaléka, a férfiak 17,9 százaléka lesz 55–64 éves, amiből a 15–54 éves nőkre 62 százalékos, a férfiakra 76 százalékos (implicit) célkitűzés adódik.

Harmadik lépésben – még az eddigieknél is derűlátóbban eljárva – azonos ütemű foglalkoztatásnövekedést tételeztünk fel az egyes iskolázottsági csoportokban.

Negyedszer, a jelenleg érvényes (nemen és iskolázottsági csoporton belüli) foglalkoztatási korprofilok felhasználásával a korcsoportos előrejelzést korévesre bontottuk.

Végezetül feltételeztük, hogy 2010 és 2020 között a foglalkoztatás szintje és szerkezete nem változik. A foglalkoztatottak és a jogszerzők arányát pedig 2005 és 2020 között mindvégig csoportonként változatlanoknak tekintettük.

A *relatív keresetek* esetében a jelenlegi bér–életkor profilokkal számoltunk, kivéve a diplomásokat. Esetükben feltételeztük, hogy a vállalati szférában folytatódnak a 2000–2005 közötti folyamatok, míg a költségvetésben dolgozóknak a közalkalmazotti béremeléssel szerzett előnye 2010-re elvész, a 2000. évi profil lesz érvényben. Az ebből eredő elmozdulások (ahogy eddig is) korsemlegesek lesznek. E felvételek mellett minden nemkor-képzetségi csoportra kiszámítottuk a 2010-ben várható relatív keresetet a 2005. évi költségvetési foglalkoztatási arány figyelembevételével. 2010 és 2020 között ebben az esetben is teljes változatlanyságot tételeztünk fel.

Alfák, béták és gammák keresztmetszetben

A fent röviden ismertetett számítások alkalmasak arra, hogy – a rendelkezésre álló adatok megengedte pontossággal – megbecsüljük egy-egy csoport átlagos tagjának a nyugdíjszámítás alapjául szolgáló szolgálati idejét. Az átlagok mögött azonban jelentős szóródás áll, csoportonként élesen eltérnek a teljes, részleges és zérus jogszerzés arányai. Ezeket a státusokat egy néhány évvel ezelőtt bevezetett (*Augusztinovics* [2005]) szóhasználatnál írjuk le, amely azóta eléggé elterjedt a nyugdíjjal foglalkozó szakértők körében, bizonyára éppen rövidsége miatt, amiért itt is alkalmazzuk, de némileg tovább részletezve. Az *alfák* egész évben járulékfizető tevékenységet folytatnak, tehát éppen egy egész szolgálati évet szereznek, a *béták* ennél kevesebbet. Itt és a továbbiakban *béta-1* az, aki nem egész évet, de fél évet vagy annál többet, *béta-2* pedig, aki még fél évet sem dolgozott az év során.⁶ A *gammák* sem nem nyugdíjasok, sem nem járulékfizetők.⁷

Az egyes iskolázottsági csoportok státus szerinti megoszlását 2005-ben a 2. táblázat mutatja be (itt az évjáráti és nemeken belüli számítások esetében csak három iskolázottsági fokozatot – alsó, közép, felső – tudunk megkülönböztetni).

⁶ A fél év azért kritikus határ, mert 40 éves keresőkori pályaszakaszt feltételezve, évente átlagosan legalább fél év kell összesen 20 szolgálati év eléréséhez.

⁷ Emlékeztetünk arra, hogy az alfák és a béták együtt alkotják a korábban *fehérnek* nevezett foglalkoztatottak kategóriáját. A gammák (a *szürke-* és a *fekete-*, valamint a sehogyan sem foglalkoztatottak) számát kivonással állapítottuk meg, a nem nyugdíjas népességéből levonva a járulékfizető *alfák* és *béták* együttes létszámát.

2. táblázat

Az 1945–1959-ben született évfázatok megoszlása 2005-ben iskolázottság és jogszerző státus szerint

Megnevezés	Alsó-	Közép-	Felső-	Összes
	fokú végzettség			
Népesség				
– ezer fő	694	1140	319	2153
– megoszlás	32	53	15	100
<i>Megoszlás státusok szerint</i>				
Népesség	100,0	100,0	100,0	100,0
Nyugdíjas (az év elején)				
– öregségi	7,9	5,6	4,0	6,1
– rokkant	27,0	14,6	4,4	17,1
Együtt (saját jogú)	34,9	20,1	8,4	23,1
<i>Járulékfizető</i>				
Alfa	24,5	49,9	64,8	43,9
Béta-1	5,7	6,7	3,9	6,0
Béta-2	6,2	7,0	4,0	6,3
Együtt	36,4	63,6	72,7	56,2
Gamma (semmilyen járulékot nem fizet)	28,7	16,2	18,9	20,6

A 2. táblázatban látható, hogy 2005-ben az általunk vizsgált 46–60 éves korú népesség 17 százaléka (az alsófokú végzettséggel rendelkezők 27 százaléka) már rokkantnyugdíjas. A járulékfizetők aránya mindössze 56 (az alsófokúak körében 36) százalék, és a vizsgált népesség több mint 20 (az alsó fokon képzeteknek közel 30) százaléka pedig semmilyen járulékot sem fizet (gamma).

1997 elejéig visszamenően az egyes státusokba tartozók arányát csoportokon belül a munkaerő-felvételeknek a munkaviszony, illetve a munkanélküliség (vagy inaktivitás) hosszára vonatkozó információi alapján becsültük. Az 1970-re, 1980-ra és 1990-re vonatkozó adatok a népszámlálások 2 százalékos mintáiból származnak, és az előzőkhöz képest bizonytalanok. Az aktív keresőket alfának tekintettük (ez kismértékű túlbecslést jelent), a többiek közül pedig a gamma csoportba soroltuk azokat a nem nyugdíjas személyeket, akik nem végeztek a népszámlálást megelőző év során legalább 90 napig munkát és/vagy gyesen voltak. A rendelkezésre álló időpontok adatai között interpolációval határoztunk meg éves értékeket.

A jövőre nézve azonban semmiféle támpontunk sincs a járulékfizető foglalkoztatottak keresztmetszeti megoszlásának becslésére az alfák és a béták két alosztálya között. Az egyetlen, amit tehattünk, hogy a járulékfizető foglalkoztatottakon belüli, 2001–2005 közötti, meglehetősen stabilnak mutatózó, keresztmetszeti megoszlási arányokat vittük tovább 2006-tól minden évre.

Alfák, béták és gammák az életpálya mentén

Egy-egy csoportnak a státusok közötti keresztmetszeti megoszlása közvetlenül nem alkalmas annak előrejelzésére, hogy a csoport mekkora része szerez majd 20 vagy több szolgálati évet, azaz nyugdíjjogosultságot. Az emberek ugyanis kisebb-nagyobb gyakoriság-

gal mozognak az alfa, béta és gamma státusok között. Abból, hogy egy csoport egynegyede évről évre egy napnyi jogosultságot sem szerez, nem következik, hogy a csoport egynegyede zérus szolgálati idővel zárja majd az aktív életpályáját. Nyilvánvaló, hogy egy-egy évben az alfa és a gamma státusok nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, mint hosszabb távon. (Hosszú távon mindannyian béták vagyunk – mondhatnánk.) A két szélső státust az egyének évente zérusnál nagyobb valószínűséggel hagyják el, ezért hosszabb távon e két státusban való állandó tartózkodás valószínűsége sokkal kisebb, mint évente.

Azzal, hogy a keresztmetszeti adatok használatával esetleg erőteljesen túlbecsüljük az alfák hosszabb időtávon át várható arányát, nyilván *túlbecsüljük* az egyes csoportok várható relatív nyugdíját. Ez hiba, de cikkünk fő mondanója szempontjából nem kifogásolható, hiszen javítja a nyugdíjvárományokat. A gammák – a zérus jogosultságot szerzők – számának esetleges hasonló túlbecslése azonban a nyugdíjvárományok *alábecsléséhez* vezetne, és ezt a hibát semmiképpen sem kívánjuk elkövetni. Ezért ezzel – bármennyire is hiányosak a probléma tárgyalásához felhasználható adatok – részletesen foglalkoznunk kell.

Tekintsünk egy olyan egyént, aki a $t = 0$ évben nem szerzett jogosultságot, gamma vagy béta-2 volt. A rákövetkező évben bizonyos valószínűséggel megint nem szerez elegendő szolgálati időt, de van valamekkora esélye arra, hogy béta-1 vagy alfa státusba kerüljön, ahogy az utóbbi csoportok tagjainak is van esélyük arra, hogy státust váltsanak. A hat hónapnál hosszabb (J) és rövidebb (NJ) státusok közötti átmenet-valószínűségeket a 2×2 -es Π mátrix írja le, melynek π_{ij} eleme mutatja, milyen eséllyel kerül valaki i -ből j státusba meghatározott idő alatt ($\sum_j \pi_{ij} = 1$).

Az *egyik szélső eset* az, ha a csoportok teljesen zártak (Π egységmátrix), ekkor a keresztmetszeti J - NJ arányok pontosan előrejelzik az aktív életpályájukat nyugdíjjogosultsággal, illetve anélkül zárók arányát. A *másik szélső esetnek* az tekinthető, ha a státusok közötti mozgások útfüggetlenek, a mobilitás stacionárius Markov-folyamatként írható le. Az utóbbi esetben az egy-, két- illetve k -lépéses átmenet-valószínűségeket a Π , Π^2 , ..., Π^k mátrixok írják le. A várható kumulált szolgálati idő megbecsülhető a $[0, k]$ periódus egészére, a J és NJ státusoknak az egyes időszakokra becsült valószínűsége $[\mathbf{p}(t) = \mathbf{p}(0)\Pi^t]$, valamint a hozzájuk tartozó átlagos szolgálati idők alapján.

Ehhez valamilyen, az átmenet-valószínűségeket megbízhatóan mérő Π mátrixra lenne szükségünk. Sajnos, jelenleg csupán egyetlen olyan adathalmazzal rendelkezünk, ahol az alfa-béta-gamma státusok közötti mobilitás ilyen mátrix segítségével vizsgálható, ez a KSH munkaerő-felvétele. A munkaerő-felvételeből épített hat negyedéves panelekből 1997-től kezdődően meghatározható az egyes megfigyelési időpontokat megelőző negyedévben folyamatosan dolgozók, illetve nem dolgozók aránya, továbbá alsó és felső becslés adható arra is, hogy azok, akik negyedévnél rövidebb ideig dolgoztak az utolsó munkahelyükön, vagy negyedévnél rövidebb ideig nem dolgoztak, az idő mekkora részében voltak állásban. Ennek alapján két *féléves* átmenetmátrix képezhető (az első és a második, illetve a második és a harmadik megfigyelt félévek közötti mozgások alapján). Illesztatív számításainkhoz a kétféle – egymással gyakorlatilag megegyező – mátrix közül a második és a harmadik félévek közötti mozgások Π mátrixát használjuk, amelyben jól látható, hogy a státusok nagymértékben, de nem teljesen zártak (3. táblázat).

Egy stacionárius Markov-folyamatban a státusok közötti megoszlási valószínűségek a mindenkori állapottól függetlenül, csupán az eredeti átmenet-valószínűségi mátrixtól függetlenül, meghatározott állandósult állapot (*steady-state*) értékeihez tartanak, exponenciális görbék mentén. Számunkra a kérdés az, hogy *egy tetszőleges időpontban NJ státusban megfigyelt populáció* egy Markov-folyamatban – vagyis a csoportok teljes zártságával szemben álló másik szélső esetben – *mekkora kumulált szolgálati időt halmozna fel* a pályája során. Az egyes státusokhoz az ONYF-nél 2001–2005-re elérhető álló adatok alapján – az általunk vizsgált évjáratokra – félévenként 173, illetve 36 nap szolgálati időt

3. táblázat

Féléves státusközi átmenetvalószínűségek az 1943 és 1960 között született, nem nyugdíjas kohorszokban*

	<i>J</i>	<i>NJ</i>
<i>J</i>	0,8998	0,1012
<i>NJ</i>	0,0355	0,9645

J = alfa + béta-1;

NJ = béta-2 + gamma

* A táblázat a munkaerő-felvételben 1997–2002-ben indult, másfél éves megfigyelési időszakok második és harmadik féléve közötti áramlási valószínűségekre vonatkozik. A panel 111 102 megfigyelést tartalmaz.

rendelve, és kiszámítva a kumulált szolgálati időt, azt kapjuk, hogy egy kezdetben *NJ* státusban megfigyelt egyén 5 év alatt 2, 15 év alatt 9, 30 év alatt 20 év szolgálati időt halmozna fel. A húszéves szolgálati idő-határt 31 év alatt érne el, a teljes, negyvenéves életpálya során pedig 27 évet gyűjtene.

Ez *egyfelől* azt jelenti, hogy az egyszeri alkalommal *NJ*-ban megfigyelt populációk tagjai *még akkor is* hosszú időre esnének ki a jogszerző státusból, ha a féléves átmenetmátrix hüen írná le a hosszabb távú állapotváltozásokat, és a mobilitásban nem érvényesülne útfüggség. *Másfelől* azonban – ezen adatok alapján – nem zárható ki a csoportok teljes zártságával szemben álló másik szélsőség sem: az, hogy minden, az életpályája során valamikor *NJ* státusban megfigyelt egyén képes felhalmozni a nyugdíjjogosultság megszerzéséhez szükséges szolgálati időt.

Nyilvánvaló, hogy *a valóságot a két elméleti véglet, a teljes zártság és az útfüggetlenség között* kell keresnünk. Az ONYF-től származó, 2001–2005-re vonatkozó tényadatok alapján úgy tűnik, hogy a mobilitás közelebb áll a teljes zártság, mint az útfüggetlenség végletéhez.

A 4. táblázatban az utolsó, 2001–2005 oszlopban az ötéves időszak *egészét* jellemző adatok láthatók, vagyis például az alfák sorában azokat gyűjtöttük össze, akik *minden évben* alfák voltak, így öt év alatt összesen 1826 napnyi szolgálati időt szereztek. (Hasonlóan béta-1 az, aki öt év alatt ennyit nem, de a teljes idő legalább felét, azaz 913 napot vagy annál többet töltött járulékfizető munkában, béta-2 az, aki ennél kevesebbet, és gamma az, aki öt év alatt egyetlen napot sem szerzett.)⁸ A 4. táblázatban látható, hogy az évenkénti adatok az öt év összegéhez képest *felülbecslik* a két szélső státus, az alfák és gammák arányát, míg ennek megfelelően *alulbecslik* a két béta csoport arányát. Ez is arra mutat, hogy a státusok között jelentős a mobilitás, mégpedig elsősorban a foglalkoztatottság felső (jogosultságot szerző) és alsó (nem szerző) rétegein *belül*. A két utolsó soron ugyanis, ahol a „jogosultságot szerzőket” és a „nem szerzőket” összesítettük, jóval kisebb a százalékpontokban mérhető különbség az évenkénti és az ötéves összesen arányok között, mint a négy státust külön-külön tekintve. Ezen belül az öt év egészében jogosultságot szerzők aránya nagyobb, a nem szerzők aránya pedig kisebb, mint az évenkénti adatokban, de az utóbbiak még itt is a nem nyugdíjas népesség közel egyharmadát teszik ki.

⁸ Az ONYF-adatok a járulékfizetőkre vonatkoznak, így azokban a gamma státus nem figyelhető meg. A gammák számát a népesség és a nyugdíjasállomány adatainak felhasználásával állapítottuk meg.

4. táblázat
Jogosultságot szerzők és nem szerzők, 1943–1959 évjáratok*
(a nem nyugdíjas népesség százalékában)

Megnevezés	2001	2002	2003	2004	2005	2001– 2005 összesen
Alfa	54,7	54,5	54,7	53,6	51,6	40,1
Béta-1	7,5	7,2	7,2	7,6	7,4	28,3
Béta-2	5,8	5,9	6,0	6,3	6,5	22,7
Gamma	31,9	32,4	32,1	32,5	34,4	8,9
Szerez (alfa + béta-1)	62,2	61,7	61,9	61,2	59,1	68,4
Nem szerez (gamma + béta-2)	37,8	38,3	38,1	38,8	40,9	31,6

* Itt az 1943-44-es évjáratokat is szerepeltetjük, mert a 2000-es évtized első négy évében közöttük a férfiak még nem érték el az előrehozott öregségi nyugdíj korhatárát.

Ha tehát a tanulmány következő részében a 40–45 éves pályán végül is megszerzett jogosultság arányait az évenkénti keresztmetszeti becsléseink alapján számítjuk – márpedig visszamenő mobilitási adatok hiányában aligha tehetnénk mást –, valamelyest túlbecsüljük a jogosultságot nem szerzők arányát, ezért ezt az utóbbiakra nézve *felső becslésnek* fogjuk tekinteni. Az *alsó becslés* kijelöléséhez semmiféle támponttal nem rendelkezünk, ezért a nyugdíjjogosultságból kizártak összes létszámát – kellő óvatossággal igen tág határok között – a felső becslés és annak fele között fogjuk valószínűsíteni.

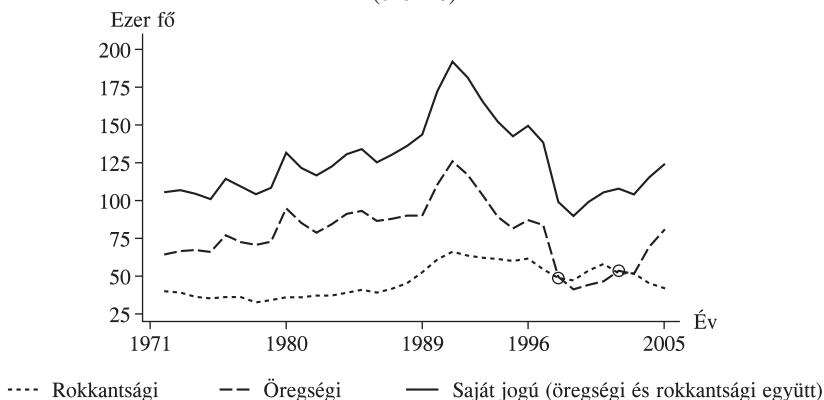
Induló öregségi nyugdíjak 2020-ig

Az elbocsátott légió

Az 1949-től fokozatosan létrehozott és kiterjesztett, 1975-ben kodifikált, felosztó-kiróvó nyugdíjrendszer körülbelül az 1980-as évek közepéig a „beérés” folyamatában volt, az idős korosztályok nyugdíjképessége fokozatosan vált szinte teljessé. Az alig néhány évtizedes rendszert megrázó csapásként érte a foglalkoztatottság példátlan mértékű csökkenése az 1990-es évtized első éveiben. Egyfelől – mint láttuk – drámaian csökkent a járulékfizető foglalkoztatottak száma. Másfelől a nyugdíj *menekülési útvonallá* vált mindazok számára, akik előtt megnyílt ez a lehetőség. A kapukat pedig szélesre tárták a rendszerváltó kormányok, részben a „foglalkoztatáspolitikai célú”, korhatár alatti öregségi nyugdíjak számos különböző formájával, részben a rokkantsági nyugdíjazás – jogilag ki nem mondott, de gyakorlatilag megvalósult – megkönnyítésével. Az eredményt a 7. ábrán mutatjuk be.

A 7. ábrán látható, hogy az új nyugdíjazások száma történelmi csúcsot ért el 1991-ben, és csak 1997-ben csökkent újra évi 140 ezer fő alá. Az új öregségi nyugdíjak között a „foglalkoztatáspolitikai okból megállapítottak” aránya 1991-ben 34 százalék volt, azután évente (egyetlen év kivételével) emelkedve ez 1997-re 51 százalékot ért el. Mint a születések számának a Ratkó-korszakot követő zuhanásában, itt is természetes mélypont következett be a nagy „előrehozás” után. Ebben szerepet játszott a megindult gazdasági növekedés, a korengedményes nyugdíjazás feltételeinek szigorítása, valamint a korhatár megkezdett emelése is. Az ezredforduló éveiben kezdett a helyzet normalizálódni. Ad-digra viszont a rokkantsági nyugdíjak részesedése az összes új saját jogú nyugdíjból

7. ábra
Az új nyugdíj-megállapítások száma
(ezer fő)

Forrás: Társadalombiztosítási Főigazgatóság és ONYF statisztikai jelentései és évkönyvei.

évről évre növekedve, elérte az évi 40 százalékot, és ez tovább nőtt még 2001-ig 56 százalékra. 1999 és 2001 között az a sajátos helyzet is előállt, hogy évente több új rokkant, mint öregségi nyugdíjas lépett a rendszerbe.

A kettős nyomás alatt a *rendszerfüggőségi ráta* (a száz járulékfizetőre⁹ jutó saját jogú nyugdíjasok száma) az 1988. évi 38-ról 1996-ig 64-re emelkedett, és még 2005-ben is 65 volt. A nyugdíjrendszer pénzügyi helyzete kritikussá vált, és csak 1997-re állt – ideiglenesen – helyre. A rendszer öröklött, belső feszültségei, valamint a rendszerváltással járó, máig ható megrázkódtatás jelei és következményei már korán megfigyelhetők voltak (Király [1989], Bod [1992], Réti [1992], Augusztinovics [1992]).

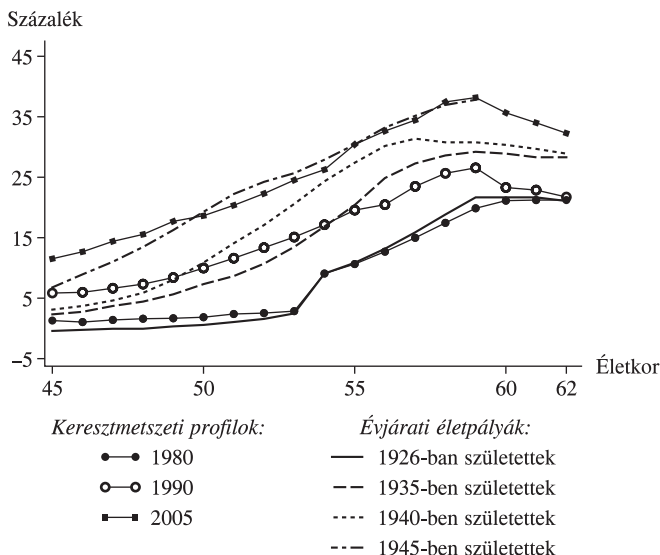
A nyugdíjazási roham természetesen a nyugdíjazások *életkori profiljában* is éreztette hatását, mind keresztmetszetben, mind az évjáratok életpályákon. A 30 és 65 éves kor között öregségi nyugdíjba vonult férfiak *átlagos életkora* 1987-ben 58,3 év volt, ez 1996-ra fokozatosan 56,5 évre csökkent (a nők 54,4-ről 52,9-re). Érdemes megfigyelni, hogy a törvényes korhatár ötévnyi különbsége ellenére a nemek átlagos nyugdíjazási életkora között csak négy évnél kevesebb volt és maradt a különbség – a nők nem mind éltek a számukra alacsonyabb korhatár lehetőségével, illetve kevesebb közöttük a karkedvezményre jogosult.

A 8. ábrán azt mutatjuk be – a 3. és 5. ábrákhoz hasonlóan –, hogy egyes kiválasztott évjáratok hogyan haladtak életpályájukon az eltolódó (itt nem egyre alacsonyabb, hanem egyre magasabb) keresztmetszeti korprofilok változó terében. Ezúttal azt ábrázoljuk, hogy a *képzetlen férfiak között a rokkantnyugdíjasok a megfelelő népesség hány százalékát alkotják* (45 és 62 éves kor között). Ők ugyanis a rokkantnyugdíjazás fő „fogyasztói”. A diplomás férfiak között a rokkantak aránya ennek alig egyharmada, a nők között pedig mindig és minden iskolai végzettségi fokozatban jóval kevesebb a rokkantnyugdíjas, mint a férfiak között.

Figyelemre méltó, hogy az 1926-os évjárat életpályája mentén szinte pontosan követte

⁹ Itt csak a munkaviszony, egyéni és társas vállalkozás, egyéb munkához köthető jogcím alapján járulékot fizetőket vesszük számításba. Az 1988. évi adatok valószínűleg nem teljesen összehasonlíthatók a későbbiekkel. A módszertani eltérés azonban minimális hatást gyakorolhat az adatokban mutatkozó nagyságrendi különbségre.

8. ábra
Rokkantsnyugdíjasok a megfelelő népesség százalékában
(nyolc általánost vagy kevesebbet végzett férfiak)

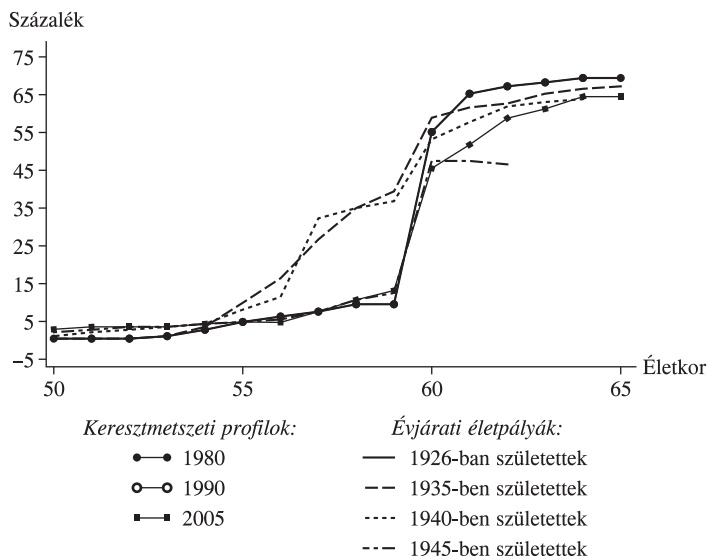
azokat az arányokat, amelyek az 1970. évi keresztmetszeti profilt jellemezték. Ez az 1990-et megelőző viszonylagos stabilitásra utal. Megfordítva, az 1945-ben születettek 50 éves korukra már a 2005. évi keresztmetszeti profil szerinti rátát érték el (amely szinte egybeesik az 1996-ra elért arányokkal), azután pedig 60 éves korukig annak mentén haladtak. Ezzel szemben az 1990-es évek menekülési rohamának résztvevőit itt képviselő 1935-ös és 1940-es évjáratok 50 és 55 éves koruk között egyre magasabb rokkantosítási tartományba kerültek.

Az *öregségi nyugdíjazás keresztmetszeti korprofilja*, a közhiedelemtől eltérően, távolról sem változott ilyen mértékben. Sőt, a 9. ábrán, ahol ismét a képzetlen férfiak profiljait és pályáit mutatjuk be,¹⁰ az látható, hogy 59 éves korig az 1980. és 2005. évi keresztmetszeti profilok gyakorlatilag egybeesnek, 1990-et pedig be sem lehet rajzolni e két görbe közé, mert fednék egymást. A két „szélső”, 1926-os és 1945-ös évjárat pályája pedig 59 éves korig ezen a szinte állandó profilon halad. Az átmenet nagy „vesztéseit” itt képviselő 1935-ös és 1940-es évjáratok viszont minden sorból „kilógnak”, 55 és 60 éves koruk között sohasem látott mértékben vették igénybe az öregségi nyugdíjazás lehetőségét.

A 9. ábrán figyelemre méltó az is, hogy a „nagy ugrás” még manapság, a 2005-ös profilon és az 1945-ös évjárat pályáján is 60 éves korban következik be, a várt, „törvényes” 62 éves kor helyett. (A korábbi profilokhoz képest kisebb „ugrás” nem annyira a korhatáremelésnek, mint inkább a 60 éves korra már elért, jóval nagyobb rokkantsági aránynak tulajdonítható.) A törvényes korhatár emelése ugyanis lényegében virtuális maradt, főként a férfiaknál, akik 60 éves korban – bizonyos, nem túl szigorú feltételek teljesítése esetén – úgynevezett előrehozott nyugdíjba mehetnek. A nők esetében a törvé-

¹⁰ A magasabb iskolai végzettségűek és a nők kor- és pályaprofiljai hasonló képet mutatnak, de a súlyváltások miatt kevésbé áttekinthetők.

9. ábra
 Öregségi nyugdíjasok a megfelelő népesség százalékában
 (nyolc általánost vagy kevesebbet végzett férfiak)

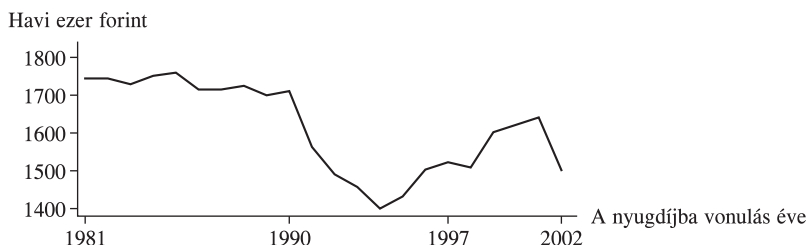
nyes korhatár ugyan 2009-ig még fokozatosan emelkedik, és ezzel a számukra érvényes „előrehozott” korhatár is, de az utóbbi több évvel alacsonyabb a mindenkori „törvényesnél”. Az utóbbi évtized ismétlődő tapasztalata, hogy a többség – elsősorban a több szolgálati évvel és magasabb keresettel rendelkező réteg – igénybe veszi az „előrehozott” lehetőséget. A törvényes életkorig vagy azontúl csak azok maradnak, akik biztos állással, és magas keresettel rendelkeznek, és a másik végleten azok, akik nem tudták teljesíteni az „előrehozott” feltételeket, ezért meg kell várniuk a törvényes korhatárt, függetlenül attól, hogy az addig tartó éveket munkában tölthetik-e, vagy anélkül. Az utóbbi rétegre utal, hogy a törvényes korhatáron nyugdíjba vonulók szolgálati éveinek száma általában jóval alacsonyabb, mint az „előrehozottaké”.¹¹

A nyugdíjazásig elért *szolgálati évek száma mindezek ellenére nem csökkent az időben, sőt, mindvégig emelkedő tendenciát mutatott, ahogyan az egyre fiatalabb nyugdíjba vonuló évjáratok egyre több évet tudtak felmutatni, a foglalkoztatottság évtizedekkel korábbi növekedése miatt. Ezért a viharos átmenet időszakában, majd a stabilizálódó periódusban a nyugdíjakat két módon lehetett korlátozni. Az induló nyugdíjakat a beszámítható kereset manipulálására szolgáló trükkökkel, például a hiányos valorizációval, meg a beszámítási felső korlát éveken át változatlanul tartásával a két számjegyű infláció éveiben. A már megállapított nyugdíjakat pedig bérkövető indexeléssel, amíg a reálbérek csökkentek, majd 1998 óta az úgynevezett svájci (félíg a béreket, félíg az árakat követő) indexelésre való áttéréssel.*¹²

¹¹ Az előrehozott korhatár kiugró jelentősége miatt, valamint a múlttal való összehasonlíthatóság érdekében is, néhány itt következő elemzésben a 60 éves kori helyzetet fogjuk vizsgálni. A múltban ugyanis a 62 éves kornak semmi kitüntetett jelentősége nem volt az életpályán. A jövőre – mint ezt az előszámításnál látni fogjuk – a korprofil javulását, a nyugdíjazások zömének 62 éves korra húzódását tételezzük majd fel.

¹² Más kérdés, hogy szinte egyetlen évben sem érvényesült tisztán a svájci index, mindig történt valami *ad hoc* intézkedés, hol csökkentő, hol növelő hatású, és gyakran differenciált. Így az index hatását csak elméleti modellekkel lehet tanulmányozni, empirikus adatokon nem (lásd például Simonovits [2003]).

10. ábra
Egy munkásév „hozadéka” 2003-ban
(a nyugdíjba vonulás éve szerint)

Míndezenek eredőjeként az átlagos nyugdíj, követve, de később „alulmúlva” a reálbéreket, 1989-től az 1996-os mélypontig hozzávetőleg 30 százalékat veszített reálértékéből. A folyamatos értékvesztés már menet közben is megfigyelhető volt (*Antal–Réti–Toldi* [1995]).

A *relatív átlagos nyugdíj* (az átlagos nyugdíj a nettó átlagbérhez viszonyítva) az 1992. évi 60,3 százalékról az 1997-os mélypontig 56 százalékra csökkent, azután kezdett ismét „visszakapaszkodni”, de az 1992. évi szintet csak (átmenetileg) 1999-ben, majd 2004-ben érte el újra. Így a szolgálati évek „hozadéka” ugyancsak változékony volt. (Az így keletkezett súlyos igazságtalanságokat igyekszik részben orvosolni a folyamatban lévő nyugdíj-korrektációs program.) A 10. ábrán azt mutatjuk be, hogy 2003 januárjában hogyan különbözött egymástól az *egy szolgálati évre jutó havi nyugdíj* (ezer forintban) aszerint, hogy ki mikor ment nyugdíjba. A vízszintes tengelyen a nyugdíjba vonulás éve látható.

A 10. ábra értékeléséhez figyelembe kell venni, hogy az a 2003 januárjában *még élő* nyugdíjasok adatait ábrázolja, bármikor mentek nyugdíjba. *Hablicsek* [2003] és *Csukás* [2002] tanulmányaiból tudjuk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek – tehát általában a magasabb keresetűek –, valamint általában az öregségi nyugdíjasok halandósága kedvezőbb, mint évjáratauk átlagos halandósága, tehát mint a rokkantnyugdíjasoké vagy nyugdíjjal nem rendelkezőké. Továbbá, minél hosszabb időt töltött valaki nyugdíjban, annál többször volt szenvedő vagy kedvezményezett alanya a nyugdíjmelési szabályok változásának. Ha tehát a *nyugdíjazás kori* arányokat ismernénk, az ábra árnyaltabb képet mutathatna. Az 1990 és 1997 közötti példátlan törést – és a törés képzeletbeli áthidalásával csupán „ránézésre” is látható csökkenő trendet – azonban ezek a motiváló tényezők nem változtathatják meg alapvetően, mint ahogy az a közismert tény sem, hogy a rendszer a hosszú szolgálati időt még ma is leértékeli (nem arányosan veszi figyelembe) a rövidebbhez képest.

Az eddigiekben áttekintve az elmúlt másfél-két évtized viharos nyugdíjrendszeri eseményeit, azt gondolhatnánk, hogy a *közeljövő új nyugdíjasai* már nyugodtabban, jobb kilátásokkal nézhetnek nyugdíjas éveik elé. A továbbiakban látni fogjuk, hogy ez, sajnos, nem teljesen igaz.

Előreszámítás

A 2010-es évtizedben az igen nagy létszámú, úgynevezett Ratkó-évjáratok érik el az öregségi korhatárt. Valójában persze nemcsak a Ratkó-gyerekek, hanem elődeik, a második világháború előtt és után született évjáratok sem voltak éppen kevesen. Természetesen nem valamennyien élnek ma, és még kevesebben érik meg a korhatárt. Közülük

sokakat különösen sújtott a középkorú férfiak megromlott halandósága az elmúlt évtizedekben. Az évjárat–nem–iskolai végzettség szerinti csoportok évenkénti népességének előreszámítását 2020-ig *Hablicsek* [2003] tanulmányából merítettük.

Mint az előző részben láttuk, az általunk vizsgált évjáratok népességének igen jelentős hányada 2005 januárjában már nyugdíjban volt. Az öregségi és rokkantnyugdíjasok 2005. januári állományát évjáratonként és nemenként, valamint nyugdíjba vonulásuk éve szerint a Nyugdíjfolyósítási Igazgatóság (Nyufig) adataiból ismerjük, iskolai végzettségük azonban ott nem szerepel. A végzettség szerinti felbontást a népszámlálási adatok és *Hablicsek* László hivatkozott tanulmánya alapján becsültük.

A jövőre vonatkozóan elsőként a *rokkantnyugdíjazást* kellett megbecsülnünk. Aki ugyanis egyszer már rokkantnyugdíjas lett, abból nagyon ritkán lesz öregségi nyugdíjas. Amikor betölti az öregségi nyugdíj korhatárát, akkor átsorolják „korhatár alattiból” „korhatár felettibe”, de státusa és legfőképpen nyugdíja ettől nem változik meg. Megvizsgáltuk tehát a rokkantosság eddigi *korprofiljait*, vagyis azt, hogy az egyes csoportok életpályáján milyen életkorban a népesség milyen hányada vált rokkantnyugdíjassá, és azt láttuk, hogy a rokkantosság zöme mind a férfiak, mind a nők esetében az öregségi korhatár elérése előtti 5-7 évben következik be. Feltételeztük, hogy egyrészt a foglalkoztatottságnak az előző részben ismertetett, optimistán becsült növekedése, másrészt a rokkantnyugdíjazás visszaszorítása érdekében megtett és szándékolt intézkedések eredményeként a *korprofilok javulni fognak*. A foglalkoztatottságtól eltérően azonban itt a javulás mértékének becsléséhez semmiféle támpontunk nem volt, önkényesen kellett „csökken-tenünk” az egyes korévekben rokkantnyugdíjba vonulók arányát, természetesen csoportonként különböző mértékben. Ez a „megjavított” korprofil azonban csak a 2005 januárjában már elért állapot folytatásaként működhetett, így az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva évjáratonként erősebb hatást gyakorolt.

A részletek bemutatása nélkül az eredmény: feltevésünk alapján 60 éves korban az 1945-ös évjárat 30 százaléka, az 1959-es évjáratnak azonban már csak 20 százaléka lesz rokkantnyugdíjas.¹³ A rokkantnyugdíjazás optimista korlátozása – legalábbis elvben, a jogosultságokat figyelmen kívül hagyva – bővíti az öregségi nyugdíjazás esélyeit. Az 1950 és 1954 közötti csúcspanaszban született 823 ezer csecsemőből 714 ezren élnek meg a 60 éves kort, és ekkor ezeknek 24 százaléka lesz rokkantnyugdíjban, tehát 540 ezren, átlagosan évente 108 ezren kérhetnék – elvben – előrehozott öregségi nyugdíjazásukat. A vizsgált 15 évjáratra összesen – vagyis a 2005–2019 időszak egészét tekintve – ez az átlag évente 99 ezer fő. Ha ezek kivétel nélkül mind jogosultak lennének előrehozott öregségi nyugdíjra, az új nyugdíjasok évenkénti száma jóval több lenne az utóbbi években megszokottnál, de még akkor is elmaradna az 1990-es évtized első felében kialakult nyugdíjazási csúcstól, amelyet a 7. *ábrán* mutattunk be. Teljes nyugdíjazhatóságról azonban, mint látni fogjuk, szó sincs.

Természetesen nem tételeztük fel, hogy mindenki pontosan 60 éves korban kívánna nyugdíjba vonulni. Az *öregségi nyugdíjazás korprofilját* – most már nem a teljes, hanem csak a nem rokkantállományban lévő népességből kiindulva – optimista módon szintén „*megjavítottuk*”. A rokkantosság feltételezett javulása miatt növekszik ugyan a korhatárt nem rokkantként elérő népesség aránya, de csoportonként differenciált mértékben feltételeztük, hogy kevesebb lesz a korhatár alatti kordedvezményes nyugdíjazás, és különö-

¹³ Talán soknak tűnik a 20 százalék is. Figyelembe kell azonban venni, hogy az 1959-es évjáratból már 2005-ben, 45 éves korukban, közel 7 százalék volt rokkantnyugdíjas, tehát a további 15 évre kevesebb mint évente egy százalékpontos emelkedést becsültünk, ami az idősebb évjáratok korprofiljához képest látványos javulás.

sen a 60 éves kori előrehozott nyugdíjat „halasztottuk” részben 61, nagyjából 62 éves korra, sőt még a törvényes korhatár utáni korévekre is. A feltételezett korprofilnál sokkal nehezebb, és a várható öregségi nyugdíjazásokat sokkal erőteljesebben befolyásoló problémát jelentett azonban a *tényleges jogosultság* becslése.

*Jogszerzés és jogosultság*¹⁴

A foglalkoztatottság, a járulékfizető foglalkoztatottak és a státusok közötti megoszlásuk, valamint a relatív keresetek tekintetében a cikk előző részében ismertetett, múltra vonatkozó *keresztmetszeti* becslésekből, illetve előreszámításból indultunk ki. Ezek, mint elmondtuk, alkalmasak arra, hogy egy *születési év-nem-iskolázottság* szerinti csoport *átlagos tagjának* becsült jogszerzését számítsuk. Az átlag körüli szóródás mértékének valószínűsítésére szolgálhatnának a státusok közötti átmenetek mátrixai. Ezek jövőbeli becslésére azonban nem vállalkozhattunk, már csak azért sem, mert az előző részben bemutatott átmenet-valószínűségi mátrix az összes járulékfizetőre vonatkozik, az előreszámításhoz viszont az *évjárat-nem-végzettség* szerinti csoportok mátrixaira lenne szükség, és ilyenekkel jelenleg a múltra vonatkozóan sem rendelkezünk. A státusok közötti mobilitással kapcsolatos *bizonytalanságot* csak a végkövetkeztetés kvalitatív megfogalmazásakor tudjuk majd érvényesíteni.

Az így nyert keresztmetszeti adatokat az életpálya mentén, a korprofil szerinti nyugdíjba vonulásig kumulálva – a megszerzett szolgálati időt összegezve, a relatív kereseteket pedig 1988-tól átlagolva – alakultak ki az egyes csoportok nyugdíjjogosultságának és várható nyugdíjának meghatározását szolgáló adatok.

A létszámokat összefoglalóan a *11. ábrán* mutatjuk be. Az ábra vízszintes tengelyén a kiválasztott 15 évjárat szerepel, a függőleges tengely pedig a népesség és az összevont státuskategóriák létszámát ábrázolja – az összehasonlíthatóság érdekében minden évjárat 60 éves korában.¹⁵

A *11. ábrán* látható, hogy mind a halandóság, mind a rokkantság előreszámítása optimista: a *H*-val és az *R*-rel jelzett sávok szűkülnek a fiatalabb évjáratok felé haladva. Ezt azonban a kumulált szolgálati évek alapján számított jogosultság nem követi: az *NJ* sáv enyhén tágul a fiatalabbak felé. (Emlékeztetőül: *NJ*, azaz öregségi nyugdíjra 20-nál kevesebb szolgálati év miatt nem jogosultak a gammák és a béta-2 státusúak) A megmaradó jogosultak száma nagyjából követi az 1950-es évek elejének demográfiai, születési hullámát, de sokkal tompábban és jóval alacsonyabb szinten. A keresztmetszeti adatok alapján az *előrehozott korhatáron (60 évesen) öregségi nyugdíjra jogosultak száma az 1954-es évjáratnál tetőzik mintegy 75 ezer fővel, és messze elmarad az 1990-es évek elején évi 100 ezer öregségi nyugdíjazást elérő csúcstól*. Természetesen lehet, sőt kívánatos 60 éves kor után is dolgozni, de ennek éppen a béta-2 és a gamma kategória esetében kicsi a valószínűsége, és a 20 évet csak kevés esetben hozhatja meg.

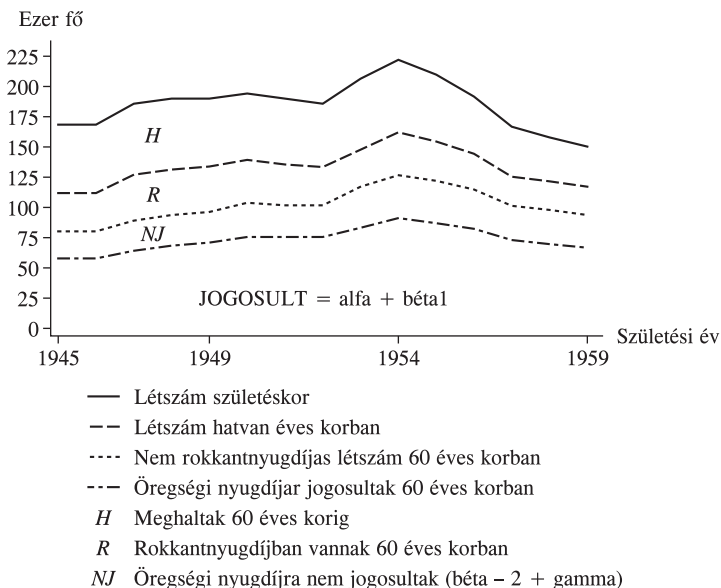
Az ábrán az *NJ* (jogosultságot nem szerző) sávban lévők aránya a megfelelő népességben, a 15 évjárat átlagában 21 százalék, de évjáratról évjáratra romlik. Az 1945-ös évjá-

¹⁴ Az olvasót talán zavarta, hogy eddig felváltva használtuk a „jogszerző” és a „jogosultságot szerző” fogalmakat. Tisztázzuk még egyszer: egy adott évben jogszerző mindenki, aki legalább egy napot is járulékfizető munkában töltött. Csakhogy akár negyven éven át folytatott jogszerzés sem vezet *nyugdíj jogosultsághoz*, ha a pálya során összesen szerzett szolgálati évek száma nem éri el a 20-at.

¹⁵ Természetesen később, a várható induló nyugdíjak számításánál nem a 60 éves kort, hanem a nyugdíjba vonulásnak a korprofil szerint meghatározott életkorát fogjuk figyelembe venni.

11. ábra

Népesség és jogosultság 60 éves korban születési évjáratonként

ratban 17, az 1959-eseknél már több mint 23 százalék. Ennek oka, hogy a rokkantsági korprofil „megjavítására” tett optimista becslésünket (mint említettük, a rokkantnyugdíjasok 60 éves kori aránya a legidősebbektől a legfiatalabbakig 10 százalékponttal csökken) a foglalkoztatottság szintén optimista előreszámítása sem tudja ellensúlyozni. A *J* jogosultak aránya a *teljes népességre* vonatkoztatva néhány százalékponttal javul, de a *nem rokkant népességre* vonatkoztatva még csökken is a fiatalabb évjáratok felé haladva. *A rokkantsági nyugdíjazás erőteljes korlátozása, az adott foglalkoztatási előreszámítás mellett, nem az öregségi nyugdíjra jogosultságot szerzők arányát gyarapítja, hanem a jogosultságból kimaradókét.*

A jogosultságot nem szerzők átlagos, *keresztmetszeti* 21 százalékos aránya a megfelelő népességre vetítve *mintegy 500 ezer idős, az öregségi nyugdíjból kizárt embert* jelent. Ha a státusok közötti mobilitás bizonytalansága miatt most alkalmazzuk az előző rész végén ajánlott, abszolút óvatos „felező módszert”, akkor azt mondhatjuk, hogy 15 év alatt 250–500 ezer közöttire tehető azok száma, akik úgy érik el az öregségi korhatárt, hogy nincsenek rokkantnyugdíjban, és nem jogosultak öregségire. *Annyit azonban teljes bizonyossággal állíthatunk, hogy több száz ezer emberről van szó.*

Ha a 20 szolgálati éves alsó korlátot eltörölnénk – ami távolról sem lenne olyan egyszerű, mint néha gondolják, – akkor a béta-2-esek biztosan, a gammák közül pedig sokan valószínűleg jogosulttá válnának, de a nagyon kevés szolgálati év miatt olyan alacsony nyugdíjra, amely a pusztá létfenntartást sem tenné lehetővé. Közöttük bizonyára lenne néhány ezer dúsgazdag „potyautas” is, de túlnyomó többségük így is, úgy is teljesen bizonytalan öregkor elé néz.

Érdekes, hogy mindezek ellenére a jogosultak nyugdíjazáskori szolgálati éveinek száma – ha csak a 20 évet elérőket tekintjük – szinte állandó marad. Ennek egyik oka éppen a 20 évet el nem érők arányának növekedése. A másik ok, hogy az évjáratok életkorából fakadó különbségek majdnem kiegyenlítődnek. A legidősebb évjáratokat tulajdonképpen

még az „elbocsátott légióhoz” sorolhatnánk, csak éppen nem nyertek időben elbocsátást. Ezen azt értjük, hogy kereső pályájuk első, nagyobbik részét a majdnem teljes foglalkoztatottság időszakában töltötték, amikor kellő számú szolgálati évet szereztek, viszont 45–50 éves koruk után, az 1990-es évtizedben meredeken csökkent a foglalkoztatásuk. Csak éppen akkor még a legkedvezményesebb öregségi nyugdíjhoz is túl fiatalok voltak, rokkanak meg – szerencsésükre vagy balszerencsésükre – túl egészségesek. Ezzel szemben a fiatalabbak korai éveiket töltötték nagyon rossz munkaerő-piaci helyzetben, viszont utolsó egy-két kereső évtizedükre részben az eddig stabilizálódott foglalkoztatottság, részben a mi optimista előreszámításunk javuló feltételeket ígér.

A foglalkoztatás hatása a közeljövő induló nyugdíjaira tehát becsléseink szerint nem a – húszéves alsó határtól beszámítható – szolgálati évek átlagos számának csökkenésében, hanem a húszéves határ el nem érése miatt az öregségi nyugdíjból kizártak nagy és évről-évre növekvő számában fog megmutatkozni.

Ugyanakkor a *nyugdíj alapjába beszámító, átlagos relatív kereset* a fiatalabb évjáratok felé haladva csökken, annak ellenére, hogy iskolázottságuk növekszik, a csoportspecifikus arányokat pedig a jövő időszakra nem változtattuk, sőt, az idősebb diplomások relatívkereset-vesztésében tapasztalt anomáliát számításainkban „kijavítottuk”.¹⁶ A 60 éves korig átlagolt, beszámító, átlagos relatív kereset például az 1945-ös évjáratban a mindenkori átlagbér 87,7 százaléka, az 1959-esben már csak 69,4 százalék és a közbenső évjáratokra – a súlyváltozások miatti minimális ingadozásokkal – érvényesül a csökkenő tendencia. Ez még 2020 után is folytatódni fog, mindaddig, amíg a figyelembe vett kereset valóban eléri az életkeresetet. A csökkenés ugyanis abból származik, hogy a *beszámítás mindig 1988-tól kezdődik*, az egy évvel fiatalabb évjáratok számára tehát mindig eggyel több, éspedig egyre fiatalabb kori, viszonylag alacsonyabb keresetű év súlyozódik be a beszámító átlagba.

Az 1988-tól kezdődő keresetbeszámítás tehát nyugdíjrendszerünk egyik *ellentmondásos szabálya*. Egyrészt kívánatos lenne korábbi évekre visszamenni, de nem lehet, mert nem voltak nyilvántartott (legalábbis nyilvántartható, megfigyelt) *egyéni* adatok. Másrészt helyeselhető szándék, hogy egy biztosítással korrekten a nyugdíj alapjából beszámított kereset közelítsen az életkeresethez, a nyugdíj előtti utolsó évek ingadozó, piaci hatásoknak kitett, normális körülmények között diplomásoknál növekvő, fizikai munkásoknál csökkenő keresetei helyett. Mindaddig azonban, amíg ez valóban bekövetkezik, majd valamikor 2030 tájékán, addig a rendszer egyértelműen évjárat, majd hogyanem „demográfiai” nevezhető, csökkentő hatást gyakorol az egymást követő évjáratok induló nyugdíjára. Ez megfontolandó, amikor arról van szó, hogy a hosszabbodó élettartam miatt szükség van-e külön, *demográfiai tényezőre* a nyugdíjformulában. Úgy tűnik, máris van benne valami ehhez hasonló.

Átlagos állományi és induló nyugdíjak

Az életpálya kereső szakaszában szerzett jogok csak a nyugdíjazáskor megállapított, *induló nyugdíjat* határozzák meg. Ezután, a nyugdíjas évek alatt, a nyugdíj alakulása már nem a nyugdíjastól, saját korábbi teljesítményétől függ, hanem a nyugdíjmelés örökösen változó szabályaitól. A már nyugdíjban lévők összességének, a nyugdíjasok minden-

¹⁶ Valamelyest csökkentő hatást gyakorol az átlagra a nők arányának növekedése a foglalkoztatottak között, hiszen ők köztudottan kevesebbet keresnek, mint az azonos életkorú, azonos munkakört betöltő férfiak. A csökkenő tendencia azonban mindkét nemnél és minden iskolázottsági csoportban egyaránt jelentkezik.

kori állományának egy főre jutó, átlagos nyugdíját pedig a „természetes cserélődés”, az állomány összetételének változása is befolyásolja, hiszen minden évben meghalnak „rég” nyugdíjasok, és helyükre lépnek az újak. Normális körülmények között az *induló nyugdíjak* – számos ok, főként az állomány természetes cserélődése és a bérdinamika miatt – általában magasabbak, mint az egész állomány átlagos nyugdíja. Fokozottan érvényes ez, ha a már megállapított nyugdíjak emelése („indexelés”) elmarad a bérek növekedési ütemétől. Az utóbbi évek tényeit az 5. táblázat tartalmazza.¹⁷

5. táblázat
Átlagos és induló relatív öregségi nyugdíjak

Megnevezés	2001	2002	2003	2004	2005
Átlagos állományi nyugdíj január elsején (ezer forint)	58,5	56,7	57,3	59,4	60,7
Az előző évben indult új nyugdíjak átlaga (ezer forint)	70,4	66,6	64,9	69,0	79,1
Az új az átlagos százalékában	120	117	113	116	130

Az előző évben indult nyugdíjasok a tárgyévi, januári állományban szerepelnek, ugyanaz az évi emelési szabály érvényes rájuk, és mindkét nyugdíjat a tárgyév átlagos nettó béréhez viszonyítottuk. Így a két adat összehasonlítható, és a százalékos arányt nem befolyásolja a 13. havi nyugdíj csöpögetett bevezetése sem, hiszen az is mindig az egész tárgyévi, január elsejei állományt érintette. A relatív induló nyugdíjaknak az utóbbi években tapasztalt kétségtelen növekedését számos tényező magyarázza, de ezek itteni mondanánk lényegét nem változtatják meg. Az 5. táblázatban bemutatott, korábban is jelentős eltérést a továbbiakban mindig szem előtt kell tartani, az *induló nyugdíjakra vonatkozó, itt következő számításunkat csak ezt figyelembe véve szabad az átlagos nyugdíjszínvonal forgalomban lévő, ismert adataival egybevetni*, különben teljesen hibás következtetéseket vonhatnánk le.

Két nyugdíjformula

Az induló nyugdíj számítását a *nyugdíjformula* határozza meg, vagyis azoknak a szabályoknak az együttese, amelyek alapján az egyéni nyugdíjat megállapítják. A nyugdíjformula a nyugdíjreformok kiemelt kérdései közé tartozik, és a reformok közötti „békeidőszakokban” is erősen foglalkoztatja a nyugdíjrendszerekkel foglalkozó szakértőket (például *Réti* [1995], *Martos* [1997], *Antal–Borlói–Réti* [2000]).¹⁸ Jelenlegi társadalombiztosítási nyugdíjrendszerünk formulája összetett, nehezen áttekinthető, gyakran változtatott szabálygyűjtemény, amelyet a maga teljes bonyolultságában itt nem követhetünk, már csak azért sem, mert nem egyéni adatokkal, hanem csoportátlagokkal dolgozunk.

¹⁷ Adataink itt és a továbbiakban az úgynevezett főellátásra vonatkoznak. Figyelmen kívül hagyjuk az egyének családi állapotától (özvegy), sajátos, szociális körülményeitől és nem munkapiaci teljesítményétől függő, úgynevezett kiegészítő ellátásokat.

¹⁸ A formula szerepe nem tévesztendő össze a másik, többnyire kiemelt reformkérdéssel, hogy hány „pillér” legyen, hogy a rendszer felosztó-kirovó vagy tőkésített, állami vagy magán legyen-e. Szabályrendszer minden pillérben, minden nyugdíjsémában mindig van, legfeljebb a magánpénztárakban nem nyugdíjformulának hívják, hanem járadékmegállapítási szabálynak. Szempontunkból az is közömbös, hogy a formula követi-e, vagy nem, vagy próbálja-e utánozni a biztosítási ekvivalencia elvét.

Számításainkban az itt következő, csontig egyszerűsített alapszabályt alkalmaztuk, Máté Levente írását követve (Máté [2000]):

$$\text{relatív induló nyugdíj} = \text{skálatényező} \times \text{szolgálati évek száma} \times \text{relatív kereset.}$$

A *relatív* jelző, mint már tisztáztuk, azt jelenti, hogy mind a nyugdíjat, mind a korábbi keresetet a mindenkori, országos nettó átlagkereset százalékában fejezzük ki. A *skálatényező* az a szorzó, amelyet a mindenkori szabály a szolgálati évek számához rendel. A kettő szorzata adja meg, hogy *a nyugdíj a keresetnek hány százaléka lesz*. A kereset, mint azt szintén kifejtettük, az 1988-tól elért kereset átlaga, a beszámítási időszak tehát minden naptári évben egy évvel hosszabbodik, és így lassan közelíti az életkeresetet.¹⁹

Itt a továbbiakban az alapszabály *két változatával* számított induló nyugdíjakat fogunk bemutatni. Az egyik a 2005-ben érvényes, a másik a hatályos törvény által 2013-tól érvényesíteni rendelt formula. A 2020-ig terjedő időszakot azonban nem bontjuk ketté, mindkét formulát az időszak egészére, mind a 15 évjára alkalmazzuk (mintha a 2005-ös változatlan maradna, illetve mintha már most is 2013-at írnanék). Így a létszámok időbeli változása és a belső súlyok eltolódása nem befolyásolja az eredményt, azonos sokaságon tisztán a két formula hatását mérhetjük.

2005-ben – és már hosszú ideje változatlanul – *a skála nem „egyenes”*. Egy lassulón emelkedő, szakaszos görbe ábrázolja, amely a 20 szolgálati év feletti tartományban előnyben részesíti a rövidebb szolgálati idővel rendelkezőket. (Például 40 szolgálati évhez a jelenlegi skála a kereset 80 százalékát rendeli induló nyugdíjként, de 20 évhez nem ennek felét, hanem 53 százalékot.) Ez a jelenlegi formula egyik, úgynevezett szolidaritási eleme. Jelenleg azonban még további két könnyítés is létezik. Az egyik a nyugdíjminimum, ennél kisebb öregségi nyugdíjat nem lehet megállapítani annak, aki egyébként teljesíti a minimális 20 szolgálati évet. (Havi összege jelenleg 27 ezer forint körül van.) A másik az úgynevezett résznyugdíj, amely lehetővé teszi, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén, kivételesen 15 szolgálati év is elegendő legyen az öregségi nyugdíjhoz, erre az esetre viszont nem vonatkozik a minimumszabály. Korábban fontos volt még egy harmadik „szolidáris” elem is, a keresetek degresszív beszámítása, a degresszió mértéke azonban 1998 óta folyamatosan csökken, már ma is jóval kisebb a jelentősége, mint volt.

A „szolidáris” elemek miatt sok kritika érte és éri a nyugdíjrendszert, hiszen ezek a rendszeren belül *újraelosztást* valósítanak meg, a többet dolgozóktól és többet keresőktől a „szegényebbek” számára. Gyakran megfélekednek azonban arról, hogy folyik egy *fordított („perverz”) újraelosztás* is, amelyet a 20 szolgálati év mint jogosultsági feltétel működtet. Ez ugyanis azt jelenti, hogy éppen a 20-nál kevesebb szolgálati idővel rendelkezők, a béta-2-esek – általában a „legszegényebbek” – éveken át fizetett járuléka számukra elvész, azért nem kapnak semmit, és az ő járulékaik is a magasabb nyugdíjak forrásává válik.

A jelenleg hatályos törvények a szolidáris elemeket fokozatosan kiiktatják a rendszerből.

2009-től megszűnik a résznyugdíj és a nyugdíjminimum, előbb-utóbb eltűnik a degresszió, 2013-tól pedig *„kiegyenesedik” a skála*. Minden egyes szolgálati évhez, azok számától függetlenül, azonos skálatényező, a kereset 1,65 százaléka fog tartozni.²⁰ Tár-

¹⁹ Részletes adatok hiányában nem tudjuk figyelembe venni sem a beszámítható keresetet befolyásoló felső korlátot és valorizációs torzításokat, sem az utóbbi években irreálisan megnövelt úgynevezett bónuszt.

²⁰ A magánpénztári tagok esetében a tényező 1,22 lesz. Ezzel azonban itt nem foglalkozunk, minden csoportra a teljes (100 százalékos) tb-nyugdíjat számítjuk, 1,65-ös skálatényezővel. Ez azt a feltevést rejti, hogy a magánpénztárakból várható járadék éppen pótolni fogja a tagok számára a tb-nyugdíjból elveszített 25 százalékot. Ha a pótlás nem lesz teljes mértékű, akkor a magánpénztári tagok időskori jövedelme az itt számítottnál kevesebb lesz.

sadalombiztosítási nyugdíjrendszerünk tehát látszólag teljesen „biztosítással korrekt” lesz, az induló nyugdíjat kizárólag és arányosan a korábbi járulékfizetés fogja meghatározni. A „fordított újraelosztás”, a 20 szolgálati év mint kötelező minimum azonban továbbra is megmarad, bár ez a biztosítási korrektségnek ellentmond.

Igaz, a 2013-ra vonatkozó törvény azt is kimondja, hogy a rendszer „bruttó” lesz, tehát elvben az 1,65-ös skálakonstans nem a nettó, hanem a bruttó keresetekre vonatkozik, viszont a nyugdíj adóköteles lesz. A rendelkezés első felének hatása nem olyan jelentős, mint gondolnánk, legalábbis az átlagra nézve, bár azon belül tágabbra nyitja a „gazdagok” és a „szegények” közötti ollót. A rendelkezés második fele viszont értelmezhetetlen, amíg ki nem derül, hogy hogyan és mennyivel adózik a nyugdíj, mi lesz a már megállapított nyugdíjakkal, illetve a megszerzett jogosultságokkal, hogyan fog egymás mellett élni két rendszer – mindezekről ugyanis a törvény semmit sem mond. Bruttó keresetekből bruttó induló nyugdíjat számolni a rendelkezésünkre álló adatok és becslések alapján lehet, ezt a számítást a rend kedvéért el is végeztük. Azt azonban nem lehet megmondani az adózási elképzelések ismerete nélkül, hogy a bruttó nyugdíjból adózás után mennyi maradna a nyugdíjas nettó jövedelme. Ezért egy ilyen számítás eredménye nem hasonlítható össze a jelenlegi szabályrendszeren alapuló, induló nettó nyugdíjakkal, a számítást itt nem is közöljük.

Az itt bemutatandó „2013-as formula” tehát nem egészen a törvény szerinti. Minden más változást figyelembe veszünk, de a *nettó* keresetekből *nettó* (adózatlan) induló nyugdíjakat számítunk. A 6. táblázatban 15 évjárat 15 év során keletkező induló nyugdíjainak átlagát mutatjuk be a két formula alapján, nemek és iskolai végzettség szerinti bontásban.

6. táblázat
Induló relatív öregségi nyugdíjak

Megnevezés	Férfiak			Nők			Mind- össze- szenen
	alsó-	közép-	felső-	alsó-	közép-	felső-	
	fokú végzettség						
2005-ös formula							
Alfák	74,6	90,2	156,4	59,1	83,3	113,1	88,7
Béta-1	46,9	62,3	132,4	39,7	55,6	84,5	57,8
Béta-2 (4-6 hónap)	26,6	35,4	95,3	24,6	16,8	62,3	29,7
Együtt	59,9	78,7	144,4	48,7	69,2	105,6	75,3
2013-as nettó formula							
Alfák	63,1	74,7	129,8	49,9	68,7	93,4	73,7
Béta-1	36,0	47,0	102,4	30,6	41,4	64,2	43,8
Együtt	48,5	63,2	116,5	39,2	55,7	85,5	60,7

A 2005-ös formulánál még szerepelnek a béta-2-esek közül azok, akik átlagosan évi 4-6 szolgálati hónapot szereztek, természetesen – a diplomások kivételével – minden józan standardot „alulmúló” relatív nyugdíjjal. Ez a 15 szolgálati évvel elérhető résznyugdíjnak köszönhető, de nemcsak a színvonal, hanem az érintett létszám is nagyon alacsony. A résznyugdíj „kimúltával” azonban ezek a 2013-as formulából már eltűnnek.

Mindkét formula esetében igen számottevő belső különbségek mutatkoznak a férfiak és nők, valamint az alfák és a béták induló nyugdíja között. A legnagyobb különbség

azonban az iskolai végzettségből ered,²¹ a két formula esetében hasonló (bár nem azonos) arányokban.

A két formula eredménye között a döntő különbséget persze nem az aggregált hatásában jelentéktelen résznyugdíj megszűnése okozza, vagyis a béta-2 kategória kiesése, hanem a *skála*. Nem is az a fő probléma, hogy „kiegyenesedik”, amivel fokozza a foglalkoztatottság és a relatív keresetek differenciáló hatását. Az igazi probléma, hogy az *átlagos szint megdőbbséget mértékben, 15 százalékponttal csökken*. Nagyon is meglepő, hogy nemcsak a képzetlen béták, hanem még a diplomás alfék is sok-sok százalékponttal rosszabbul járnak az új skála szerint, amiért aligha fogja őket vigasztalni, hogy az „egyenésítés” az *arányokat* valamelyest megváltoztatja az ő javukra. A skála ugyanis nem a jelenlegi, lassulón emelkedő görbe súlyozott átlaga környékén egyenesedik ki, hanem sokkal lejjebb. Például 40 szolgálati évet a mostani skála a beszámított nettó kereset 80 százalékaival honorál, az 1,65-ös konstans pedig csak 66 százalékkal.²² Tévedés lenne azt gondolni, hogy a „bruttósítás” ezt korrigálná, de az kétségtelen, hogy a „bruttó” elv a skálátényező leszállításának várható következményeit sikeresen elhomályosította, és erről elterelte mind a közvélemény, mind a szakértők figyelmét.²³

Az sem elhanyagolható, hogy a 2013-as formula szerint jogosult béták között a képzetlen férfiak és nők induló nyugdíja egyaránt elmarad az ILO- és OECD-konvenciók szerint minimálisan „megfelelőnek” tekintett 40 százaléktól. Ha még ideszámítjuk a 40 százalékos relatív nyugdíjat éppen csak meghaladó középfokú végzettségű jogosult bétákat és a képzetlen női alfákat, akkor a 15 évjáratban együttesen mintegy 250-300 ezerre tehető azoknak a száma, akiket a rendszer nem zár ki a jogosultságból, de a nettó átlagkereset felét sem elérő induló nyugdíjat ígér nekik.

Végül, ismételten emlékeztetünk az átlagos és az induló nyugdíjszint közötti különbségre. A svájci index, ha következetesen alkalmazzák, hamar erodálja az induló nyugdíjat a keresetekhez képest (és még inkább ezt tenné a sokak által javasolt árindexelés). Szerényen évi kétszázalékos reálbőrnövekedést számítva, a svájci index szerint az induló nyugdíj minden nyugdíjban töltött év alatt egy százalékpontot veszít az átlagkeresethez viszonyított relatív értékéből, vagyis egy 62 éves korban 60 százalékon megállapított relatív induló nyugdíjból 82 éves korra 40 százalék lesz. Ha pedig az 5. táblázatban bemutatott arányokat vesszük durván figyelembe, akkor a 2013-as nettó formula szerinti induló 60,7 százalékos szinthez 47–53 százalékos átlagos állományi szint tartozik, a jelenlegi 60–65 százalék helyett. Következetes svájci (vagy még inkább ár-) indexelés esetén az átlagos állományi nyugdíj szintje egy-két évtized alatt könnyen a mindenkori átlagos kereset felére, vagy az alá süllyedhet.

A jelenlegi törvényi szabályozás tehát a jövőre nézve kevesebb nyugdíjjogosultat, a jelenleginél kisebb induló, ugyanakkor az életpálya mentén folyamatosan tovább csökkenő öregkori nyugdíjat ígér. Ennek hatása a Nyugdíjbiztosítási Alap pénzügyi egyensúlyára talán „előnyösnek” található, de súlyos társadalmi következményei lehetnek – erre próbáltuk itt felhívni a figyelmet.

²¹ Pedig a nyolc általánost végzettek foglalkoztatottsági és kereseti hátrányát a nyugdíjokban tompítja, hogy a szolgálati idő szerzésében elvileg négy év „előnyt” élveznek, legalábbis évjártaink a múltban még élveztek, hiszen ennyivel fiatalabban kezdhették meg a kereső pályát. A közép- és felsőfokú végzettségűek között ilyen különbség nincs, mert a felsőoktatásban töltött évek jogszerzők.

²² Érdekes, hogy az 1996–1997-ben zajlott reformvitában ez semmi érdeklődést nem keltett. Szóba sem került, mert minden figyelem a „privatizálni vagy nem” kérdésére összpontosult – talán a törvényjavaslat fogalmazói szóba sem hozták, nehéz emlékezni. (Ez a jelen cikk egyik szerzőjének önkritikája is.)

²³ Az említett, itt nem közölt számítás eredménye, a *bruttó* induló nyugdíjak átlagát az országos *bruttó* átlagkeresethez viszonyítva (a 6. táblázatban látható 60,7 százalék helyett): 62,3 százalék. Nyilvánvaló, hogy ez minden józanul elképzelhető adókulcs mellett a 60,7 százaléknál is kisebb nettó nyugdíjatlagozott eredményez.

Összefoglalás és néhány következtetés

Az aggregált foglalkoztatási ráta az 1993. évi 56,7 százalékos mélypontról 2004-ig 64,8 százalékra emelkedett ugyan, de közben sem a képzetlen, sem a képzett népesség foglalkoztatási esélyei nem javultak érdemben. Az emelkedés szinte teljes egészében összetétel-változásból adódott, elsősorban a 0–8 osztályt végzettek arányának csökkenéséből, kisebb részben a diplomások arányának növekedéséből.

A statisztikában foglalkoztatottnak minősülők mintegy 90 (az 1990 előtti évtizedekben valamivel nagyobb) százaléka fizet nyugdíjjáruéletot. A nem fizetők egyrészt „szürke” (a munkaerő-felvételben szereplő, de a járulékfizetést kikerülő) foglalkoztatottak, részben legálisan sem járulékkötelesek (például az őstermelők). Sem a szürke-, sem a járulékfizetésre nem kötelezett foglalkoztatottak nem szereznek nyugdíjjogosultságot.

E két fontos tény miatt az aggregált foglalkoztatási ráta közvetlenül nem alkalmas arra, hogy abból következtetéseket vonjunk le a nyugdíjjogosultság alakulására. Ehhez figyelembe kell venni az *évjárat-nem-iskolai végzettség* szerinti csoportok közötti különbségeket, valamint, ugyancsak csoportonként, a járulékfizető–foglalkoztatott arányt.

A kereseti arányokat tekintve, az általános iskolát végzettek kereseti hátránya a férfiaknál és a nőknél is megduplázódott 1998-ig az 1986-os „utolsó foglalkoztatási békeévhez” viszonyítva. 1998-at követően átmenetileg csökkent a 0–8 osztályt végzettek lemaradása, de 2002 után ismét nyílni kezdett a kereseti olló. Az ezredforduló éveiben az állami beavatkozások (minimálbér-emelések, közalkalmazotti béremelés) erőteljesen befolyásolták a kereseti arányokat. Valószínűsíthető, hogy az ennek betudható változások nem lesznek tartósak.

A kereseti korprofilok – különösen a diplomásoké – nagymértékben megváltoztak. A rendszerváltást követő technológiai átalakulás példátlan mértékben leértékelte az idősebb korosztályoknak az egyetemeken, illetve a munkahelyen gyűjtött emberi tőkéjét. Ez óriási kereseti veszteséget okozott az idősebb diplomások számára.

A múltbeli munkaerő-piaci folyamatok pontatlanul ugyan, de rekonstruálhatók, az előrejelzéshez azonban még ennyire szilárd támpontok sem állnak rendelkezésre. Cikkünkben optimista foglalkoztatási forgatókönyvvel (a *nemzeti fejlesztési terv* sárokszámáival) dolgoztunk, extrapoláltuk a kereseti korprofilok közelmúltbeli változását a magánszektorban, feltételeztük, hogy a költségvetési szektor 2002-ben megteremtett bérelőnye hosszabb távon elvész, továbbá a foglalkoztatáson belül a jelenlegi jogszerzési (járulékfizetési) arányokat és *alfa–béta–gamma* megoszlásokat vettük figyelembe.

A legnagyobb módszertani probléma a jogszerzési státusok közötti mobilitásra vonatkozó adatok szűkösségéből fakad. Az elérhető adatok arra utalnak, hogy a jogszerzés hiánya tartós állapot ugyan, de a pusztán keresztszeti adatokból történő előreszámítás mégis a nyugdíjjogosultságot nem szerzők várható számának túlbecsléséhez vezetne. Hogy ezt elkerüljük, végkövetkeztetésünk összefoglalásakor csupán egy nagyon széles tartományt jelölünk ki a felső becslés és annak fele között.

A jogosultság megszerzési esélyeinek jelenlegi színvonalát jellemzi, hogy 2005-ben – vagyis 46–60 éves korban – már rokkantnyugdíjas a következő másfél évtizedben öregségi nyugdíjba készülő 15 évjárat népességének 17 százaléka (az alsófokú végzettséggel rendelkezők 27 százaléka). A járulékfizető foglalkoztatottak aránya a megfelelő népességben mindössze 56 (az alsófokúak körében 36) százalék. Több mint 20 (az alsó fokon képzeteknek közel 30) százaléka pedig gamma, vagyis nem nyugdíjas és nem járulékfizető foglalkoztatott.

Becsléseink szerint a rokkantnyugdíjazás erőteljes korlátozása a jövőben, a figyelembe vett optimista foglalkoztatási előreszámítás ellenére, nem az öregségi nyugdíjra jogosultságot szerzők arányát gyarapítja, hanem a jogosultságból kizártakat.

Ebben is nagy szerepet játszik a minimum 20 szolgálati év mint az öregségi jogosultság feltétele. Ez a szabály fordított („perverz”, a kevés szolgálati évet gyűjtő és általában egyben alacsonyabb keresetűektől a jobb módúak felé irányuló) újraelosztást jelent a nyugdíjrendszerben, és ezzel ellentmond a biztosítási elvnek. Úgy gondoljuk, hogy ezt a szabályt mindenképpen el kell majd törölni, bár ezt a rendszerbeli következmények bonyolultsága miatt távolról sem lehet elintézni egyetlen tollvonással – a következményeket alaposan mérlegelve kellene a megoldásokat megtalálni.

Előreszámításunk szerint az alacsony foglalkoztatás hatása a közeli jövő induló nyugdíjaira nem abban fog megmutatkozni, hogy a 20 éves követelményt teljesítők szolgálati éveinek száma csökken, hanem abban, hogy a minimális szolgálati időt el nem érők, azaz az öregségi nyugdíjból kiszorulóknak nagy száma évjáratról évjáratra emelkedik. A következő másfél évtized során összesen 250–500 ezer közé tehető azoknak a száma, akik nem lesznek rokkantnyugdíjasok, és 20 szolgálati év híján nem szereznek jogosultságot öregségi nyugdíjra.

A 20 szolgálati év megkövetelése mellett, a keresztmetszeti adatok alapján az előrehozott korhatáron (60 évesen) öregségi nyugdíjra jogosultak száma az 1954-es évjárat esetében (2015-ben) tetőzik mintegy 75 ezer fővel, és a vizsgált időszak egészében messze elmarad az 1990-es évek elején tapasztalt, évi 100 ezer öregségi nyugdíjazást elérő, illetve meghaladó csúcstól

Az, hogy a kereseteket a nyugdíjak kiszámításához csak 1988-tól kezdve számítják be, mindaddig csökkenti az egymást követő évjáratok nyugdíjalapként figyelembe vehető keresetét, amíg ez (valamikor 2030 tájékán) el nem éri a teljes életkeresetet. Ez egyértelműen évjárat, majd hogyanem „demográfiai” nevezhető hatás. Meg kellene vizsgálni, vajon önmagában ez nem ellensúlyozza-e a várható élettartam növekedését, és hogy szükség van-e ezenkívül további demográfiai tényezőre a nyugdíjformulában.

A foglalkoztatási és kereseti különbségek miatt mindkét nemnél 2–2,5-szeres különbségek mutatkoznak a nyolc általánost végzettek és a diplomások becsült induló nyugdíjaiban, miközben a nyolc általánost (vagy annyit sem) végzettek jelenlegi aránya a vizsgált 15 évjárat népességében még 32 százalék.

A 2013-ra törvénybe iktatott „egyenes” – a minden szolgálati évet egyformán a beszámított kereset 1,65 százalékával honoráló – skála nem csak a foglalkoztatási arányok és a relatív keresetek differenciáló hatását erősíti az induló nyugdíjakra. Nagyobb probléma, hogy az átlagos szintet megdöbentő mértékben, 15 százalékponttal csökkenti. Nemcsak a képzetlen béták, hanem még a diplomás alfák is jóval kisebb induló nyugdíjra számíthatnak, mint a jelenlegi szabályrendszer szerint. A 2013-as nyugdíjformula mellett a 15 évjáratban együttesen mintegy 250–300 ezerre tehető azoknak a száma, akiket a rendszer nem zár ki a jogosultságból, de a nettó átlagkereset felét (vagy még az ILO–OECD-konvenció szerinti 40 százalékot) sem elérő induló nyugdíjat ígér nekik.

Az induló nyugdíjak normális körülmények között mindig magasabbak, mint a nyugdíjasok egész állományának átlagos nyugdíja. Ha az utóbbi évek arányait vesszük figyelembe, akkor az induló nyugdíjak 2013-as formula szerinti, átlagosan 60,7 százalékos szintjéhez durván számítva 47–53 százalékos átlagos állományi szint tartozik, a jelenlegi 60–65 százalék helyett, holott az elmúlt években nem is érvényesült teljes mértékben a svájci index hatása. Következetes svájci (vagy még inkább ár-) indexelés esetén az átlagos állományi nyugdíj szintje egy-két évtized alatt könnyen a mindenkori átlagos kereset felére vagy az alá süllyedhet.

Az öregségi nyugdíjazásból kizártak és/vagy nagyon alacsony nyugdíjjal indulók számának növekedése, a bérektől elmaradó nyugdíjemeléssel párosulva, igen nagy mértékben szaporítaná azoknak a tömegét, akiknek időskori elemi létfenntartásáról így vagy úgy

*mindenképpen gondoskodni kell majd. A legalkalmasabb megoldások megtalálása a nyugdíjpolitika és/vagy a szociálpolitika előtt álló egyik legnagyobb kihívás.*²⁴

Számításainkat sok munkával, minden általunk ismert lehetséges adatforrás felhasználásával végeztük. Számos tekintetben még a múltat illetően is olyan feltevésekkel kellett élnünk, amelyekhez hasonlókat az irodalomban néha „heroikusnak” (képtelenül merésznek) neveznek. Biztosan vétettünk hibákat, bár remméljük, hogy nagyságrendi tévedést nem követtünk el. *Ez a kutatói erőfeszítés azonban nem pótolhatja a valóság tényleges feltárását.* Az előrejelzéseket lehet időről időre korrigálni, de az eddig bejárt utat fel kellene deríteni. Legalább a nyugdíj előtt álló mintegy 15 – talán több – születési évjárat eddig megszerzett nyugdíjjogosultságát (szolgálati éveit és átlagos relatív keresetét) meg kellene ismerni, *nagy és reprezentatív mintán alapuló, retrospektív adatfelvétellel.* Nem tisztünk javaslatot tenni arra, hogy ez mely állami szerv(ek) feladata lenne, és miből kellene a költségeit előteremteni, de meggyőződésünk, hogy enélkül nem lehet hitelesen felmérni sem a lecsökkent és tartósan alacsony foglalkoztatottság társadalmi következményeit, sem a Nyugdíjbiztosítási Alap középtávú jövőben várható pénzügyi helyzetét.

Hivatkozások

- ANTAL KÁLMÁNNÉ–BORLÓI RUDOLF–RÉTI JÁNOS [2000]: Hogyan hatna az induló nyugdíjakra egy javított nyugdíjformula? Megjelent: *Augusztinovics Mária* (szerk.): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről.* Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 155–182. o.
- ANTAL KÁLMÁNNÉ–RÉTI JÁNOS–TOLDI MIKLÓS [1995]: A nyugdíjak értékvesztése. *Munkaügyi Szemle*, december.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1992]: A nyugdíjrendszer válsága. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [2001]: European Pension Systems – The Real Challenge of the 21st century. Paper presented at the conference of the European Institute of Social Security, 2001. szeptember 27–29. Bergen, Norvégia. Megjelent: *Pieters, D.* (szerk.): *European Social Security and Global Politics.* Kluwer Law International, London, 2003, 301–321. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [2005]: Népeség, foglalkoztatottság, nyugdíj. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz.
- BOD PÉTER [1992]: Mennyibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése? *Közgazdasági Szemle*, 2. és 3. sz.
- BOOCKMANN, B.–STEINER V. ([2000]): Cohort effects and the returns to education in West Germany. Zentrum Für Europäische Wirtschaftsforschung, ZEW Discussion Paper, No. 00-05.
- CSUKÁS ENDRE [2002]: A saját jogú nyugdíjasok halandósága a 2001. évben. ONYF statisztikai főosztály, kézirat.
- DUCATEL, K. D.–BURGELMAN, J. C. [1999]: Employment Map: Jobs, Skill and Working Life on the Road to 2010. Futures Report Series 13. European Commission Directorate-General, Joint Research Center, Institute for Prospective Technological Studies, Sevilla, Spanyolország.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1996]: Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy. Megjelent: *Esping-Andersen, G.* (szerk.): *Welfare States in Transition.* Sage Publications, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- GREEN, A. E.–OWEN, D. [1995]: The labour market aspects of population change in the 1900s. Megjelent: *Hall, R.–White, P.* (szerk.): *Europe’s population. Towards the next century,* UCL Press, London.
- HABLICSEK LÁSZLÓ [2003]: Népeségbecslés és előszámítás iskolai végzettség szerint, 1970–2020. Aktív Társadalom Alapítvány, sokszorosítvány.

²⁴ Reméljük, hogy a nemrégiben létrehozott *nyugdíj- és időügyi kerekasztal* keresni fogja, és megtalálja a megfelelő megoldásokat.

- KÉZDI GÁBOR [2002]: Two Phases of Labor Market Transition in Hungary: Inter-Sectorial Reallocation and Skill-Biased Technological Change. Budapest Working Papers on the Labour Market, 2002/3, MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Corvinus Egyetem, Budapest.
- KÉZDI GÁBOR–KÖLLŐ JÁNOS [2000]: Életkor szerinti kereseti arányok a rendszerváltás előtt és után. Megjelent: *Király Júlia–Simonovits András–Száz János* (szerk.): Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Máriaéna. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 27–46. o.
- KIRÁLY JÚLIA [1989]: Kollektív vagy egyéni racionalitás. A társadalombiztosítás reformjához. Közgazdasági Szemle, 2. sz.
- MARTOS BÉLA [1997]: Pension Formulae. Megjelent: *Augusztinovics Mária* (szerk.): Pension Systems and Reforms – Britain, Hungary, Italy, Poland, Sweden. Final Report, European Commission's Phare ACE Programme, 1995. Research Project P95-2139-R, Budapest.
- MASON, W. M.–FIENBERG, S. E. [1985]: Introduction. Beyond the Identification Problem. Megjelent: *Mason, W. M.–Fienberg, S. E.* (szerk.): Cohort Analysis in Social Research. Beyond the Identification Problem. Springer-Verlag, New York, Berlin.
- MÁTÉ LEVENTE [2000]: Miért annyi a nyugdíj, amennyi? Megjelent: *Augusztinovics Mária* (szerk.): Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 85–95. o.
- RÉTI JÁNOS [1992]: A nyugdíjreform háttéré és az átalakítás néhány problémája. Szociológiai Szemle, 4. sz.
- RÉTI JÁNOS [1995]: A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- RYDER, N.B. [1965]: The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. American Sociological Review, Vol. 30. No. 6. 843–861. o.
- SCHMÄHL, W. [2000]: Contributions and Taxes for Financing Public Pension Expenditure: Looking for an Adequate Structure of Finance. Megjelent: *Hughes, G.–Stewart, J.* (szerk.): Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change. Kluwer Academic Publishers, Boston–Dordrecht–London.
- SIMONOVITS ANDRÁS ([2003]: Modeling Pension Systems. Palgrave Macmillan, Houndmills.
- SZABÓ SÁNDORNÉ CSEMNICZKI KATALIN [2000]: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. Megjelent: *Augusztinovics Mária* (szerk.): Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 28–50. o.